SNS

och samhällsdebatten 1948–1998

De första tjugofem åren

Kersti Ullenhag

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE

SNS och samhällsdebatten 1948–1998

De första tjugofem åren

SNS

och samhällsdebatten 1948–1998

De första tjugofem åren

Kersti Ullenhag

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-453 99 50
Telefax: 08-20 62 06
e-post: bok.info.order@sns.se
webbplats: www.sns.se

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – har till syfte att främja forskning och insiktsfull debatt om viktiga samhällsfrågor. SNS vill föra ut och nyttiggöra kvalificerad samhällsvetenskaplig forskning samt tillhandahålla ett obundet forum för diskussion av aktuella politiska och samhällsekonomiska frågor för att därigenom skapa bättre underlag för beslut i privat och offentlig sektor. SNS inflytande i svensk samhällsdebatt bygger på medverkan av framstående forskare och ledande företrädare för näringsliv, förvaltning, politik och medier.

Verksamheten bedrivs genom
- tillämpad samhällsforskning genom ett nätverk av akademiska forskare i Sverige och utomlands;
- utgivning av böcker i samhällsvetenskapliga ämnen på eget förlag;
- konferenser och möten i Sverige och utomlands.

SNS grundades 1948 som en allmännyttig ideell förening och är politiskt och intressemässigt obundet. Verksamheten finansieras genom individuella medlemsavgifter, företagsabonnemang, forskningsanslag, bokförsäljning och konferensavgifter.

SNS och samhällsdebatten 1948–1998
De första tjugofem åren
Kersti Ullenhag

© 1998 Författaren och SNS Förlag
FORMGIVNING Lena Eklund
TRYCKNING Norstedts Tryckeri, Stockholm 1998
ISBN 91-7150-708-6

Innehåll

ETT INLEDANDE PERSPEKTIV 9

Krigsekonomi och framtidsvisioner 9

En ny aktör 10

En amerikansk bakgrund 11

Ett svenskt nätverk 13

Bakgrund och mål 14

EN BRED BÖRJAN, ÅREN 1948–1949 17

Ändamål 17

Finansiering 17

Ideologi 19

De lokala grupperna 20

Ambitioner och verklighet 20

Facket och företagarna 22

Samhällsvetenskap 23

I tiden 23

Forskningsprojekt 24

Omvärldens reaktion 26

Arbetarrörelsen 26

Arbetsgivarna 27

Wallenbergsfären 29

Vaktavlösning 30

SNS finner sin form 32

IDEOLOGI OCH VERKSAMHETER, 1950-TALET 33

Samförstånd 33

Arbetsformer 34

Män i SNS ledning 35

Forskning 38
An american way 39
Kartellfrågan 39
Tre klassiker 40
Skolan 42
Kvinnan 45
Ideologi under debatt 47
Rollen som företagsledare 47
Företagaren och partipolitiken 48
Företagaren och »näringslivets ideologi« 49
Om forskningsprofilen 52
Vetenskapens decennium 54

SNS I VÄNSTERVIND, ÅREN 1960–1973 57

Turbulens i SNS ledning 57
Studenterna 60
Debatten och böckerna 62
Företagarna 64
Näringslivets ideologi 65
Debatternas decennium 66

BILAGA 69

Trivselundersökningen 69
Innehåll 69
Organisering 71
Efterspel 75

NOTER 77

Utgivarens förord

Inför SNS 50-årsjubileum beslöt SNS styrelse att låta genomföra en studie om organisationens historia under sitt första halvsekel. Syftet var inte att åstadkomma en traditionell företagsmonografi, utan i stället att ge perspektiv på organisationens roll i svenskt samhällsliv genom att studera samspelet mellan de studier som bedrivits vid SNS och utvecklingen i det svenska samhället under samma period. Har SNS tagit sig an de stora och viktiga samhällsfrågor, där vetenskaplig forskning har något väsentligt att tillföra? Har SNS på så sätt kunna berika debattklimatet och påverka agendan för samhällsdebatten? Har SNS rentav kunnat medverka till att forma svensk samhällsutveckling i vissa avseenden? Tanken har varit att ett systematiskt studium av dessa frågor kan bli vägledande för organisationens uppdrag i det svenska samhället under kommande år.

Projektet möjliggjordes genom ett anslag från Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse för samhällsvetenskaplig forskning. Docenten i ekonomisk historia vid Uppsala universitet *Kersti Ullenhag* åtog sig att genomföra studien. Hon har baserat den dels på arkivmaterial och publicerat material från SNS, dels på intervjuer med ett stort antal personer som under årens lopp medverkat i SNS-kretsen. Från SNS sida vill vi tacka de personer som generöst ställt sin tid, sina minnen och sitt skriftliga material till vårt förfogande i detta sammanhang. Författaren bär givetvis i sedvanlig ordning ensam ansvaret för den slutliga utformningen av boken.

En fullständig historik över de 50 åren kommer att föreligga under hösten. Inför Förtroenderådets jubileumsmöte i juni 1998 har vi bedömt det önskvärt att i preliminär form presentera de första 25 åren. Resultatet är en korrekturupplaga. I den trängre krets där boken nu sprids i denna preliminära form kan det finnas material eller hågkomster, som i väsentlig grad påverkar den bild av SNS utveckling som här presenteras. Vi är tacksamma om läsaren i sådana fall tar kontakt med SNS eller direkt med författaren.

Stockholm i maj 1998

Hans Tson Söderström
VD FÖR SNS

Ett inledande perspektiv

Krigsekonomi och framtidsvisioner

Drömmen om efterkrigstiden blev i Sverige drömmen om ett nytt samhälle, för somliga ett samhälle med en starkare stat, för somliga ett samhälle med frihet från statlig reglering av krigsårens modell. I omedelbar anslutning till krigsslutet fruktade politiker och samhällsanalytiker en efterkrigsdepression av 1920-talsmodell. För att undgå depressionen och för att långsiktigt förverkliga sina visioner utarbetade socialdemokratins politiska organisationer i samarbete med Landsorganisationen ett politiskt program. Arbetet leddes av finansminister Ernst Wigforss. Hans kommitté hade åtta ledamöter, bland dem August Lindberg, LOs ordförande, Alva Myrdal, ordförande för International Federation of Business and Professional Women och – som sekreterare – Richard Sterner, chef för LOs ekonomiska utredningsavdelning. Gunnar Myrdal, professor i nationalekonomi, medverkade som expert. År 1944 presenterades Arbetarrörelsens efterkrigsprogram i 27 punkter.[1] Utgångspunkten var, att den gamla världen hade spelat ut sin roll:

> Den värld vårt folk skall leva i, sedan freden återställts, måste i mycket bli en ny värld. Förkrigstidens ekonomiska system kommer icke att kunna lösa de problem framtiden ställer oss inför. Det gav upphov till ständigt återkommande kriser med arbetslöshet och inskränkt produktion.[2]

Nu var »socialdemokratiens skördetid« inne. Framtiden skulle mötas med statlig planering. Arbetskraft och andra resurser skulle därmed komma till användning i en effektiv produktion: »Att förverkliga detta program är att ge näringslivet en ny organisation och att omdana samhället i socialistisk riktning.«[3]

Det innebar, att »inga enskilda intressen får ställa sig hindrande i vägen för det samhällsingripande och den samfällda ekonomiska verksamhet, som visar sig erforderliga för att vinna de åsyftade målen«.[4]

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram väckte genom sin radikalism en livlig debatt. Det kunde upplevas som hotfullt även för personer inom socialdemokratins egna led. I en radiodebatt om planhushållning den 12 juni 1945 förklarade professorn i statskunskap Herbert Tingsten – som tidigare tillhört rörelsen och framträtt som 1 maj-talare – att han inte längre var någon »anhängare av planhushållning eller socialisering«. Han hade kommit till insikt om att de grundläggande socialistiska teorierna inte kunde förverkligas och förstått, »att det inte går att förena planhushållning eller socialism med demokrati«. Den aviserade vägen mot socialism skulle på sikt innebära såväl den fria pressens som den fria vetenskapens undergång, menade Herbert Tingsten i den radiodebatt som markerade hans »avfall«.[5]

Ett programmatiskt motstånd mötte de 27 punkterna hos de företrädare för svensk näringsliv som 1940 bildat stiftelsen Näringslivets Fond. Deras framtidsvision var en fri ekonomi utan statliga ingripanden av det slag som börjat bli vanligt på 1930-talet, och framför allt under kriget. Bland dem återfanns Svenska Dagbladets verkställande direktör, filosofie doktorn Ivar Andersson, verkställande direktören i Liljeholmens stearinfabrik, docenten Harald Nordenson, och verkställande direktören i Svenska Arbetsgivareföreningen Gustaf Söderlund. Ivar Andersson var ledamot av högerns partistyrelse och av riksdagens första kammare. Även Harald Nordenson representerade högern i första kammaren. Som svar på arbetarrörelsens efterkrigsprogram organiserade Näringslivets Fond, 1944, Byrån för ekonomisk information.[6] Genom denna byrå skulle fonden mobilisera Planhushållningsmotståndet, PHM. Krigsårens planhushållningsekonomi skulle avvecklas.

En ny aktör

»Det handlade om efterkrigstidens samhälle«, säger professor Erik Dahmén som svar på frågan om varför man bildade Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, SNS. Skulle den statliga regleringen fortsätta även i fredstid? Som ledamot av SNS styrelse vid starten våren 1948 gör han sin tolkning av grundarnas intentioner:

> Det sätt på vilket man – inte endast på yttersta vänsterkanten – lekte med tankar på, och såg fram emot, planhushållning med inslag av socialisering fann vi både orealistiskt och äventyrligt. Men tankarna behövde mötas med en bättre samhällsanknuten argumentering än den ganska enkelspåriga som då var vanlig i näringslivet och fått beteckningen PHM, planhushållningsmotstånd.

Det gällde att klargöra, att det ekonomiska framsteget förutsatte att en på enskild företagsamhet grundad marknadshushållning fick spela en central roll, även under de nya förutsättningar som var att räkna med i efterkrigstidens »blandekonomi«. Inom SNS-kretsen var man dock, enligt Dahmén, medveten om att »det till extrem ekonomisk liberalism knutna samhället hörde historien till«.[7]

Även Tore Browaldh, SNS ideolog, betonar att efterkrigstidens samhälle ställde nya krav. Han fann, att näringslivet i den ekonomisk-politiska debatten förordade en gången tids metodik när man sökte finna lösningar på de problem regleringssamhället medfört, trots att »man måste beakta att världen förändrats och att förändringarna i vissa avseenden var bestående«.

För Browaldh hade SNS tre bakgrundslinjer; förutom Arbetarrörelsens efterkrigsprogram, kontakten med det amerikanska samhället samt viljan till protest mot en äldre generation i den miljö där man själv befann sig: »Vi upplevde den äldre generationen som ofta alltför skeptisk till nya idéer.«[8] Browaldh själv var då trettio år.

En amerikansk bakgrund

Tore Browaldh var en av de svenskar som under krigsåren vistades i USA för att studera det amerikanska samhället och skapa kontakter. I USA återfanns under krigsåren ytterligare två av dem som grundade SNS. Där var Axel Iveroth, som tog initiativet till organisationen, och Lars-Erik Thunholm.

Under fyra månader andra halvåret 1943 arbetade Tore Browaldh i USA som Gunnar Myrdals personlige assistent. Myrdal hade regeringens uppdrag att studera den amerikanska utvecklingen, framför allt USAs efterkrigsplanering. Han använde sig – liksom i sitt arbete med »An American Dilemma« – i hög utsträckning av intervjuer. Efter hemkom-

sten var Browaldh under två år biträdande sekreterare i Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering (Myrdalkommissionen). Myrdalkommissionens direktiv gav uttryck åt tankegångar publicerade i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram.[9] I sina memoarer ser Browaldh »resan med Gunnar Myrdal som den viktigaste etappen i min omorientering mot större samhällsmedvetenhet [...] och mot ett ökande intresse för sociologi, politisk historia och de humanistiska vetenskaperna«.[10]

Viktiga lärdomar av samarbetet med Myrdal blev för Browaldh, att man vid studiet av samhällsproblem bör syfta till att skapa en syntes, och att vår verklighetsuppfattning är grundad på värderingar; på personliga »förbehåll och övertygelser snarare än på rationella överväganden«, att det därför är viktigt »att uttryckligen formulera de värderingar som ligger till grund för varje undersökning«. Inte enbart nationalekonomiska utan även sociologiska, statsvetenskapliga och psykologiska faktorer måste vägas in när man bedömer den ekonomiska utvecklingen och värderar ekonomisk-politiska åtgärder. Det finns ingenting som heter »economic man«. För Browaldh blev erfarenheterna av samarbetet med Myrdal betydelsefulla såväl i arbetet inom Studieförbundet Näringsliv och Samhälle som i arbetet i Svenska Arbetsgivareföreningen och i Handelsbanken.[11] För Browaldhs engagemang i SNS framstår amerikaresan som en nödvändig förutsättning.

Axel Iveroth var industriattaché på svenska ambassaden i Washington åren 1944–1945 med regeringens uppgift att följa den amerikanska industrins utveckling och efterkrigsplanering. Han kom i kontakt med Committee for Economic Development, CED – en näringslivets egen organisation utan förbindelse med administrationen i Washington – med uppgift att medverka till krigsindustrins avveckling efter kriget och bidra med »riktlinjer för ny industri och industripolitik«. Med hjälp av forskning skulle CED i ett samarbete mellan företagare och politiker hitta lösningar på efterkrigstidens ekonomisk-politiska samhällsproblem. CED blev SNS förebild.

Som rådgivare till den svenska näringslivsdelegation som deltog i Internationella Handelskammarens världskongress i november 1944, Rye-delegationen, fick Axel Iveroth rika tillfällen att samtala med bankdirektör Lars-Erik Thunholm. Denne befann sig i USA för att återknyta och stärka Handelsbankens relationer till det amerikanska bankväsendet. Han skulle också på uppdrag av Stockholms Handelskammare följa förhandlingarna på den internationella världskongressen och arbeta som rådgiva-

re åt den svenska näringslivsdelegationen.[12] Inför Thunholm utvecklade Iveroth sina planer på en svensk motsvarighet till CED. Thunholm blev intresserad och i lobbyn på hotell Barbizon-Plaza vid sjätte avenyn i New York skissade de på idén.[13]

Thunholm blev – som han uttrycker det – tilltalad av de fyra grundlinjer utifrån vilka den privata studie- och debattorganisationen CED arbetade:

a/ Över partigränserna och oberoende av etablerade intresseorganisationer men i företagsvärldens intresse skulle CED fördjupa studium och debatt kring de amerikanska företagens efterkrigsproblem,

b/ så många människor som möjligt skulle aktiveras i lokalgrupper,

c/ näringsliv och akademiker skulle gemensamt delta i studium och debatt om samhällsproblemen och

d/ debatten skulle underbyggas med ett ambitiöst forskningsprogram.[14]

Ett svenskt nätverk

Efter hemkomsten från USA diskuterade Iveroth och Thunholm, under informella former, sina planer på en svensk motsvarighet till CED med vänner och bekanta. De vände sig i första hand till sina jämnåriga. Såväl Iveroth som Thunholm var vid krigsslutet drygt trettio år. I familjens bostad på Köpenhamnsvägen i Malmö samlade Iveroth en krets som diskuterade möjligheten att anpassa CED-planerna till svensk näringsstruktur. Här återfanns bl a Thunholm, NKs VD Ragnar Sachs och chefen för Husqvarna Vapenfabrik Thure Öberg.[15] Man anknöt också till kretsen kring Industriens utredningsinstitut, IUI, där Iveroth vid starten 1939 varit sekreterare (amanuens), där han efterträtts av Tore Browaldh, och där Erik Dahmén nu var forskningsassistent.

Att de amerikanska företagare som Iveroth mött inom CED hade en känsla av ansvar för omvärlden – för sina anställda, för kommunen och för samhället – var även för Browaldh ett viktigt skäl för ett engagemang i bildandet av en svensk motsvarighet till CED. De amerikanska företagarna uttryckte, ur Browaldhs synvinkel, en mer tilltalande företagaranda än den trånga syn på företagandets uppgift som han upplevde, att Sveriges Industriförbund företrädde. Här fann Browaldh en ensidig önskan om en återgång till 1930-talet och om en svagare fackföreningsrörelse. Före-

tagarna satt fast i regleringstänkandet och fann det skönt med kvotering och brist på konkurrens, menar Browaldh.[16]

Det dröjde dock till 1948, innan Iveroths kontakt med Committee for Economic Development ledde till, att detta forum fick en svensk motsvarighet. Studieförbundet Näringsliv och Samhälle konstituerades vid ett sammanträde i Malmö den 5 juni 1948. Föreningen hade vid det konstituerande sammanträdet inte mer än åtta medlemmar. Samtliga invaldes i föreningens styrelse. Här återfanns – bland de tidigare nämnda – Axel Iveroth, som blev styrelsens ordförande, Tore Browaldh, som blev sekreterare och skattmästare, Lars-Erik Thunholm, Erik Dahmén och Thure Öberg. Övriga grundare var direktör Per Hemberg, AB Surte glasbruk och Kongelfs glasbruk AB, direktör Erik Huss, Dagens Nyheter, samt chefen för IUI, professorn i nationalekonomi Ingvar Svennilson. Före årets utgång kompletterades styrelsen med direktör Erland Waldenström, LKAB.[17] Waldenström hade, år 1942, tillsammans med Svennilson publicerat »Till frågan om det industriella framåtskridandet i Sverige«. Lars-Erik Thunholm fann, att Waldenström genom sin närvaro och sitt positiva och aktiva engagemang »gav status åt SNS«.[18]

Erik Dahmén understryker, att samspelet med Industriens utredningsinstitut var starkt: »Inom IUI skulle vi genom fördjupade undersökningar ta fram kunskap om industrin. SNS skulle vara ett mer debattinriktat forum.«[19]

Bakgrund och mål

Åtta män samlades den 5 juni 1948 till konstituerande sammanträde med Studieförbundet Näringsliv och samhälle. Tillsammans formade de SNS första styrelse. Fyra av dem hade, eller hade haft, en förankring i Industriens utredningsinstitut: Erik Dahmén, Tore Browaldh, Ingvar Svennilson och Axel Iveroth. Tre av dem hade, eller hade haft, en anknytning till Svenska Handelsbanken: Tore Browaldh, Lars-Erik Thunholm och Per Hemberg. Därtill kom Erik Huss från Dagens Nyheter och Thure Öberg från Husqvarna Vapenfabrik.

Initiativet till SNS hade tagits av Axel Iveroth.[20] Kring sig samlade han män som ville försvara privat företagsamhet och marknadsekonomi mot de planer på socialisering som var socialdemokratins efterkrigsvision. Männen bakom SNS fick inspiration från USA och transformerade en

amerikansk modell, Committee for Economic Development, till svenska förhållanden. Kretsen bakom SNS stod i opposition till den politik som genom Planhushållningsmotståndet, PHM, drevs av en äldre generation inom näringslivet. Den äldre generationens kamp för en återgång till mellankrigstidens samhälle fann de förlegad. Efterkrigstiden öppnade en ny värld som enligt dem måste mötas med en ny politik.

Grundarna trodde på den samhällsvetenskapliga forskningens möjlighet att förklara hur samhället fungerade. Med vetenskapliga argument ville de visa, att ekonomisk utveckling förutsatte privat företagsamhet och marknadshushållning även i efterkrigstidens nya värld.

En bred början, åren 1948–1949

Ändamål

SNS ändamålsparagraf fick vid bildandet den 5 juni 1948 följande lydelse:

> Föreningen skall ha till ändamål att företrädesvis genom utrednings-, utbildnings- och upplysningsverksamhet verka för höjande av produktiviteten och effektiviteten inom näringslivets olika grenar, för stärkande av samhörighetskänsla och samarbetsvilja mellan anställda och ledning inom företagen ävensom för en allmän ekonomisk politik, som skapar gynnsammast möjliga betingelser för den ekonomiska utvecklingen samt för det sociala och kulturella framåtskridandet i vårt land.
>
> Föreningen skall bedriva sin verksamhet obunden av politiska partier och partiprogram.[1]

Kunskap är nyckeln till samhälleliga framsteg. Kunskapen befrämjar inte enbart den ekonomiska utvecklingen. Den skapar samhörighetskänsla och samarbetsvilja, och ger förutsättningar för social och kulturell utveckling. Kunskaper och färdigheter skulle av SNS förmedlas till lokala grupper runt om i landet.

Finansiering

SNS stod vid sin etablering på en bräcklig ekonomisk grund. Huvudfinansiär var Näringslivets Fond. Anslagen från denna fond skulle kompletteras med medlemsavgifter. Att ha Näringslivets Fond som huvudfinansiär var nog så känsligt i trovärdighetssynpunkt, då denna fond mobiliserat Planhushållningsmotståndet. Lars-Erik Thunholm minns dock, att

han hade uppfattningen, att det planerade studieförbundets verksamhet borde ligga i linje med Fondens syften även om det fanns problem:

> ... fonden måste betraktas som ett intresse- och propagandaorgan, men vi ville vara helt oberoende, vårt budskap skulle komma fram genom en objektiv forskning och en dialog mellan olika opinionsskikt i samhället. Att uppträda som en avläggare av Näringslivets Fond var för oss otänkbart och någon styrning av vår verksamhet från Fondens sida kunde vi inte acceptera.[2]

Misstron var ömsesidig. Vid den första föredragningen inför Näringslivets Fond konstaterade Gustaf Söderlund, då verkställande direktör inom Skandinaviska Banken, tidigare bl a verkställande direktör och ordförande i Svenska Arbetsgivareföreningen: »Ni vill alltså ha 300 000 kronor för att ta reda på, om Ni är socialister eller inte.«[3]

En förklaring till att Fonden ändå gav det stöd som behövdes för att SNS skulle kunna etableras var, enligt Thunholm, hans goda personliga kontakter med flera av de ledande styrelseledamöterna, framför allt Ernst Wehtje, Harald Nordenson, Gustaf Söderlund och Sven Lundberg. När Lundberg under krigsåren representerade högern i riksdagens andra kammare och Ernst Wethje satt som högerman i första kammaren, hade båda helt inofficiellt fått Thunholms hjälp med att formulera motioner och debattinlägg.[4] Jan Wallander upplevde att Lars-Erik Thunholm på ett helt annat sätt än Axel Iveroth kunde inge förtroende hos näringslivets män.[5]

Uno Murray – verkställande direktör i Näringslivets Fond som arbetade med ett överskott – fann i stödet till SNS en möjlighet att tillgodose Fondens behov av en »meningsfull användning av sina pengar«.[6] Ett första anslag från Näringslivets Fond följdes i april 1949 av ett beslut om 300 000 kronor för vart och ett av åren 1949, 1950 och 1951. Eventuella tilläggsäskanden för särskilda projekt skulle kunna diskuteras.[7]

SNS krävde, att beviljade anslag »komme att överlämnas utan annat förbehåll än att Fonden skulle ha rätt till revision«.[8] Iveroth hade inför SNS styrelse betonat, att en skrivelse som angav att SNS fick anslaget utan bindningar var en förutsättning för att man skulle kunna offentliggöra sin finansieringskälla.[9] En kommuniké om SNS bildande hade fått »ett gynnsamt mottagande, i varje fall såtillvida att de socialdemokratiska tidningarna avstodo från att beteckna organisationen som PHM«.[10]

Att komplettera kommunikén med information om SNS finansiering torde ganska omedelbart bli nödvändigt. SNS riskerade annars, »att ett s k

'avslöjande' av finansieringskällan komme i pressen«.[11] I maj 1949 beslöts dock, att en publicering skulle anstå, eftersom det fanns risk, att den snarare »skulle öka den eventuella misstänksamheten mot SNS än motsatsen«. Iveroth och Browaldh skulle dock »i beredskapssyfte [...] låta utarbeta ett förslag till pressmeddelande«. I början av 1950-talet hade SNS Näringslivets Fond inte enbart som finansiär utan även – genom Timbro – som hyresvärd i lokalerna på Sköldungagatan 2.[12]

Ideologi

Redan i slutet av augusti 1948 kallade SNS under rubriken »Företaget, människan och samhället« till en konferens i Tylösand. Kursen leddes av de verkställande ledamöterna Axel Iveroth och Tore Browaldh och samlade 24 deltagare. De var överingenjörer, personalchefer, försäljningschefer och ombudsmän.[13] SNS ville introducera sina idéer och sitt program inför »dem som ute i landet – enligt vad vi hoppades – skulle hålla samman lokalgrupperna«.[14]

I sitt inledningsanförande på konferensen förmedlade Browaldh, »Bakgrunden till Studieförbundet Näringsliv och Samhälles verksamhet«. Föredraget, med sin udd mot socialdemokraternas 27-punktsprogram, inleddes med en historisk tillbakablick. Övergången från ett jordbrukarsamhälle till ett industrisamhälle grundat på enskild företagsamhet, privat äganderätt och fri konkurrens hade inneburit en exempellös stegring av det materiella välståndet. »Sedan 1860 har levnadsstandarden i Sverige i runt tal fyrdubblats.« Trots den positiva utvecklingen, företrädde socialdemokraterna – det regeringsbärande partiet – ett program, som var oförenligt med fri företagsamhet. Stora delar av befolkningen hade en bristande förståelse för den fria företagsamhetens positiva värden. Browaldh sökte förklaringen till samhällssystemets kris i tre riktningar; i dess brister, i arbetarnas rotlöshet i det nya urbaniserade samhället och i den fria företagsamhetens tendenser till »sönderfall inifrån«.

Konjunktursvängningar och massarbetslöshet hade rubbat tilltron till systemet som sådant. Monopolsträvanden hade försvagat systemet. Människorna hade i stadsmiljön förlorat sin traditionella förankring i en social gemenskap. Med religionens tillbakagång hade följt förlust av andlig gemenskap. Arbetaren sökte därför inte enbart ekonomisk kompensation utan »därutöver något ogripbart, som han inte kan klart formulera i

ord, men som kommer till uttryck i sådana vaga fraser som 'trivsel i arbetet', 'medbestämmanderätt' och 'trygghet'«.

Samtidigt hade företagsamheten, enligt Browaldh, förlorat sin förankring bland intellektuella opinionsbildare, kanske till följd av minskade kontakter med samhällsvetenskapliga akademiker. Näringslivets män hade avstått från att föra näringslivets talan. De saknade – till skillnad från socialismens företrädare – en nödvändig ideologisk plattform. Allt färre företagare engagerade sig politiskt. Man hade överlåtit »på de borgerliga partierna uppgiften att på det politiska fältet ta hand om företagens intressen mot de socialistiska strävandena«.

Inte heller var näringslivets män, såsom arbetarrörelsens, skolade i debatteknik. I sitt försvar för samhällssystemet hade de tillämpat fel metoder. Browaldh var – dock utan att särskilt nämna Planhushållningsmotståndet – kritisk till att näringslivet generellt fördömde välfärdssamhället och till den allmänna negativism mot arbetarrörelsens reformprogram som förhindrat utformningen av positiva alternativ.

SNS ville, menade Browaldh, genom sin verksamhet arbeta med nya strategier som skulle återföra initiativet till näringslivet. SNS skulle genom fördjupad forskning kring samhällets problem skapa förståelse för den fria företagsamhetens innebörd och finna vägar till samhällssystemets förbättring och till en avveckling av dess brister. Förståelse grundad på forskning skulle resultera i ett näringslivets program buret av en ideologi som »skall bli ett bärande alternativ till den socialistiska linjen«. Inom näringslivets egna led skulle man genom ett lokalt arbete öka intresset för samhällets problem: »Vi måste bredda försvaret och föra fram det fria näringslivets argument även på arbetsplatsen.«[15]

I den ideologiska debatten under SNS tidiga år skulle även Axel Iveroth komma att engagera sig. Liksom Browaldh fann han, att företagarnas engagemang i den politiska debatten var alltför begränsat. Han kritiserade dem som tog avstånd från politisk debatt eller rentav uttryckte ett politikerförakt.[16]

De lokala grupperna

Ambitioner och verklighet

Arbetet ute på fältet var för SNS grundare en mycket viktig förutsättning för att man skulle kunna förverkliga sina syften. Det var i de lokala grup-

perna SNS skulle väcka intresse för de näringspolitiska frågorna, bedriva saklig information om »de stora stridsfrågorna« och »mobilisera en bred bas för den fria företagsamhetens försvar«.[17] Antalet lokala grupper borde under första verksamhetsåret begränsas till tolv och varje lokal grupp borde få besök en gång i månaden.[18] Utbyggnaden gick något långsammare. Under perioden för Browaldhs och Iveroths gemensamma arbete i SNS verkställande ledning – juni 1948 till september 1949 – grundades nio lokalgrupper: i Skellefteå, Boliden, Sundsvall, Kramfors, Stockholm, Eskilstuna, Karlstad, Huskvarna och Malmö.[19]

För arbetet i lokalgrupperna utarbetades diskussionsmallar. Den första avsåg »Socialiseringsfrågan« och framställdes av Tore Browaldh redan 1948. Den rymde åtta ledfrågor med argument som skulle användas av diskussionsledaren. Frågorna avsåg innebörden av socialisering, förekomsten av statsägande i Sverige, socialdemokratins argument för socialiseringstanken, det förväntade resultatet av »De 27 punkterna«, effekten av att göra de anställda till aktieägare som alternativ till socialisering och frågan om socialiseringen och friheten. Skriftens avslutande parti avser diskussionsledarens argument i den sista frågan och slutar med orden:

> Men den maktkoncentration, som socialismen måste ge den statliga förvaltningen kan resultera i att olikheten i makt blir så betydande, att denna olikhet – trots sitt demokratiska ursprung – blir mer väsentlig än den borgerliga statens ekonomiskt betingade olikhet.[20]

Socialiseringsfrågan diskuterades inom stockholmsgruppen den 26 november 1948 och i Karlstad den 27 april 1949. För att samla material till ett problemspel i socialiseringsfrågan samlades stockholmsgruppen i december 1948 till en diskussion kring Browaldhs diskussionsmall. Näraliggande var diskussioner om »Planhushållning och frihet« i sundsvallsgruppen den 8 april och i kramforsgruppen den 9 april samt diskussionen om »Socialism och liberalism« i sundsvallsgruppen den 15 maj 1949.[21]

Genom arbetet i lokalgrupperna skulle företagarna få argument för att förklara varför det var nödvändigt med ett företagarvänligt klimat i Sverige och de skulle få lära sig att debattera. SNS skulle, enligt Tore Browaldh, bli företagarnas motsvarighet till ABF och fackföreningsrörelsens folkhögskolor Brunnsvik och senare Runöskolan. Här fick socialdemokratiska ombudsmän en systematisk utbildning. På Runöskolan inleddes dagen med att ledarna i Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet delades ut för läsning. Läsningen följdes upp med gruppdiskussioner som gav

politiska argument. Idén med SNS diskussionsmallar var – på motsvarande sätt – att förmedla argument gentemot »de fällor politiker och press kunde gillra«.[22] Det blev alldeles för ambitiöst. Medlemmarna kände sig alltför hårt pressade av sina ordinarie arbeten. De ansåg sig inte hinna med någon verklig insats i lokalgruppernas arbete. Browaldh kommenterade den 24 september 1949:

> Det ligger emellertid något paradoxalt i denna oförmåga hos företagsledarskiktet att avvara tillräckligt med tid för att försvara sina egna livsviktiga intressen.[23]

Då förutsättningarna för självständigt arbetande grupper visade sig vara begränsade, fick de verkställande ledamöterna bidra med betydande insatser. Försöket att bygga företagsekonomisk och nationalekonomisk kursverksamhet på lokala lärarkrafter hade haft mindre framgång. Andra organisationer hade på vissa orter konkurrerat om intresset. Antalet deltagare hade på vissa orter varit alltför stort, för att man skulle kunna arbeta med fungerande diskussionsgrupper. Dessutom hade även »mindre lämpliga företagsrepresentanter, i meningen ointresserade« deltagit, eftersom man inte velat begränsa kretsen.[24]

Ett betydande problem var, att Marcus Wallenberg var kallsinnig till SNS verksamhet och hade ställt sig vid sidan om verksamheten. Hans bristande stöd som, enligt Tore Browaldh, närmade sig ett motarbetande påverkade inte minst de lokala grupperna. Företag inom Wallenbergsfären var ointresserade och saknades därför i arbetet. Det gällde tex Stora Kopparberg i Falun.[25]

Facket och företagarna

Vid Tylösandskursen på hösten 1948 framfördes önskemål om att fackliga representanter redan från början skulle knytas till den lokala verksamheten. Önskemålet hade en naturlig utgångspunkt i stadgans ändamålsparagraf, enligt vilken SNS skulle arbeta »för stärkande av samhörighetskänsla och samarbetsvilja mellan anställda och ledning inom företagen«.

SNS verkställande ledamöter hade förklarat, att fackföreningsrepresentanter kunde delta »när det gällde kurser i 'neutrala' ämnen«. Därmed avsågs t ex kurser i muntlig framställning, personalvård och företagsledning (!) samt kurser som hade lokal förankring. Arbetarnas deltagande kunde dock vara mindre lämpligt, när det gällde »problemställande dis-

kussioner kring ämnen som socialisering, regleringshushållning etc«.

Att arbetarnas deltagande i sådana diskussioner ansågs mindre lämpligt motiverades med att företagarsidan saknade såväl en klar inställning i »olika frågor« som debattvana.[26] SNS styrelse diskuterade i början av oktober 1948 frågan om arbetarnas medlemskap i lokalgrupperna. Styrelsen beslöt, att frågans lösning borde anstå. Dock kunde lokalgrupperna vid särskilda tillfällen adjungera fackliga representanter.[27] Vid ett styrelsesammanträde på våren 1949 redovisade bankdirektör Lars-Erik Thunholm sina erfarenheter från ett besök i det småländska Norrahammar. Vid diskussionen efter Thunholms föredrag hade även representanter för arbetarna deltagit: »Det visade sig emellertid, att de saknade förmåga att positivt bidraga till diskussionen.«[28]

Vid ett senare sammanträde på våren 1949 bordlades frågan om arbetarnas deltagande i gruppdiskussionerna.[29] Frågan var fortfarande vilande i september 1949, när Tore Browaldh lämnade SNS verkställande ledning.[30]

Samhällsvetenskap

I tiden

Tore Browaldhs syn på samhällsvetenskapernas möjlighet att aktivt bidra till en gynnsam samhällsutveckling låg i tiden. I ett statligt betänkande rörande inrättandet av ett socialvetenskapligt forskningsråd hade de sakkunniga i maj 1945 understrukit det ökade behovet av samhällsvetenskaplig forskning. Ökad statlig aktivitet reste krav på fördjupade analyser av de föreslagna åtgärdernas effekter. Ett föreslaget socialvetenskapligt forskningsråd skulle bidra med ökade forskningsresurser och »befordra samarbetet ej blott mellan forskarna inbördes utan även mellan dessa och dem som skulle draga nytta av och i praktiken omsätta vetenskapens erfarenheter och resultat«.[31] Citatet återspeglar den tro på samförstånd och det behov av samarbete som senare blev en av drivkrafterna bakom SNS bildande.

Mot bakgrund av bl a utredningen om ett socialvetenskapligt forskningsråd tillsatte Tage Erlander i sin egenskap av ecklesiastikminister på hösten 1945 en utredning rörande »socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m m«.[32] Erlander var övertygad om att västmakterna vunnit kriget till följd av sin överlägsenhet på forskningssidan men

delade uppfattningen, att socialvetenskaperna släpade efter.[33]

De sakkunniga i den erlanderska utredningen antog namnet Socialvetenskapliga forskningskommittén. Ordförande blev Thorwald Bergquist, som då var folkpartistisk ledamot av första kammaren och chef för Socialstyrelsen. I kommittén ingick också en av SNS stiftare, Ingvar Svennilson. En utgångspunkt för kommitténs ställningstagande var »det nära sambandet mellan det demokratiska styrelsesättet och samhällsvetenskapen [...] Utbredandet av samhällskunskapen ingår som ett led i förverkligandet av folkstyrelsens principer.«

Enligt direktiven skulle kommittén i första hand arbeta med frågan om ökade forskningsmöjligheter inom samhällsvetenskaperna och därvid bl a överväga behovet av professurer vid universitet och högskolor. Särskilt intresse tilldrog sig frågan om inrättandet av särskilda lärarbefattningar i sociologi. Sådana lärarbefattningar hade förordats, inte minst av de svenska folkrörelserna, i yttranden över motioner till 1943 års riksdag. Undervisning i sociologi förekom i första hand inom ämnet praktisk filosofi.[34] Ämnet var i den Socialvetenskapliga forskningskommittén representerat av Torgny Segerstedt, sedan 1939 professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet.

Önskemålen om att stärka sociologins ställning inom universiteten motverkades av »brist på kompetenta sociologer i vårt land«. Kommittén förordade alternativa vägar mot en lösning. Förslaget – som kom att förverkligas – innebar, att innehavare av professur i praktisk filosofi skulle få välja mellan filosofi och sociologi.[35]

Forskningsprojekt

Torgny Segerstedt valde att övergå till sociologin. Han blev 1947 professor i sociologi vid Uppsala universitet och etablerade sig som »den svenska sociologins fader«.[36] Som nybliven professor i sociologi engagerades Torgny Segerstedt av SNS. Efter en kontakt med Tore Browaldh hade Segerstedt redan i augusti 1948 – två månader efter SNS etablering – till SNS överlämnat ett förslag till ett industrisociologiskt forskningsprogram: »De anställdas anpassning till företag och samhälle«.[37] Presentationen blev början till ett samarbete, som pågick i inte mindre än sju år. Forskningsprogrammet gick under benämningen trivselutredningen och hade på SNS sida en förankring i Browaldhs engagemang i frågan om arbetarnas rotlöshet i det nya urbaniserade samhället. För Segerstedt gav utredningen

en möjlighet att profilera sociologin.[38] Som biträde i utredningen anställdes i en inledningsfas fil lic Sven Rydenfelt, som inom SNS arbetade med en undersökning om »Den svenska kommunismens geografi«.[39] Resultatet av samarbetet mellan Segerstedt och SNS blev två volymer under rubriken »Människan i industrisamhället«, publicerade 1952 respektive 1955.

Under SNS första verksamhetsår engagerades ännu en av ledamöterna i den Socialvetenskapliga forskningskommittén för ett större forskningsuppdrag i SNS regi. Inför SNS styrelse presenterades den 11 maj 1949 ett förslag till forskningsprojekt av rektorn och professorn i statskunskap vid Socialinstitutet, Gunnar Heckscher.[40] Projektet, som gick under benämningen »Förvaltningstendenser i statlig och enskild verksamhet – den statliga byråkratins sociologiska struktur« eller byråkratiutredningen resulterade 1952 i publiceringen av »Svensk statsförvaltning i arbete.« SNS ville undersöka om näringslivets påstående om förvaltningens tunga byråkrati hade en verklighetsbakgrund.[41]

Ett tredje mångårigt forskningsprojekt, regleringsutredningen, hade initierats redan på hösten 1948.[42] Den 1 oktober påbörjades vissa förberedelsearbeten för Erik Lundbergs undersökning »Svenskt näringsliv under reglering«. Erik Lundberg var såväl professor i nationalekonomi vid Stockholms universitet som chef för Konjunkturinstitutet.

> Erik Lundbergs utredning var ett trumfkort i våra diskussioner om anslag med Näringslivets Fond. Företagarna som lidit av regleringarna under krigsåren förstod, att den uppskattade Lundberg skulle kunna komma med starka argument för en snabb avreglering.[43]

Erik Lundbergs forskningsprogram skulle genomföras i samarbete mellan SNS och Konjunkturinstitutet. Det ursprungliga målet kom att förändras. Krigsårens regleringspolitik avvecklades och blev mindre dagsaktuell, och Lundberg vidgade ramarna för sin undersökning. Den publicerades 1953 under titeln »Konjunkturer och ekonomisk politik. Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget«.

Under sitt första verksamhetsår förhandlade SNS också med professor Ingvar Svennilsson om en monopolutredning och en krisutredning och med Erik Dahmén om en trygghetsutredning.[44] Frågan om en SNS-utredning angående industriarbetarnas pensionssystem diskuterades med Svenska Arbetsgivareföreningen.[45] Inte minst SAFs intresse för gifta kvinnors levnadsförhållanden – deras möjlighet till förvärvsarbete – föranled-

de ett engagemang i kvinnoforskning. Fil dr Gudmund Smith i Lund fick bidrag för en utredning rörande mentala skillnader mellan gifta och ogifta arbetande kvinnor.[46]

Omvärldens reaktion

Arbetarrörelsen

SNS ville vara en oberoende aktör i den svenska samhällsdebatten. Dess trovärdighet skulle inte kunna ifrågasättas genom en bindning till arbetsgivarsidan. Stödet från Näringslivets Fond var inte idealiskt. Det kunde försvåra – kanske förhindra – ett samarbete med den fackliga sidan.

Redan vid SNS-styrelsens andra sammanträde väckte Axel Iveroth frågan om en officiell kontakt mellan SNS och Landsorganisationen, LO. Styrelsen beslöt vänta tills verksamheten stabiliserat sig, men tänkte sig eventuellt en rundabordskonferens med LO redan under hösten. Kanske kunde man samlas kring ämnet för Erik Lundbergs undersökning »Regleringarna och näringslivet«. Planerna skrinlades. Frågan om kontakten med LO återkom i SNS styrelse på våren 1949. Såväl LO som ABF skulle få en fylligare orientering om SNS. ABFs intresse för såväl trivsel- som kommunistutredningen skulle möjligen kunna föranleda ett samarbete, ett samarbete som skulle kunna underlätta trivselutredningen.[47]

Det blev inga officiella överenskommelser. Samarbete kom ändå till stånd på det lokala planet. Vid trivselundersökningens genomförande i Huskvarna och Katrineholm hade SNS ett väl fungerande samarbete med facket. Som ledare av trivselundersökningen hade Torgny Segerstedt goda förbindelser även med Arne Geijer som under utredningsarbetet var förbundsordförande i Metallindustriarbetareförbundet. »Det var en vänligare atmosfär då. De var intresserade inom LO«, minns Segerstedt.[48] Lars-Erik Thunholm understryker, att även han och Tore Browaldh hade goda kontakter med Arne Geijer.[49] Tore Browaldh fick sina goda förbindelser med Geijer och den övriga ledningen inom LO under sin tid som förhandlingschef i SAF. Av Rudolf Meidner – LOs chefsekonom – fick han en förfrågan om huruvida han ville bli andre opponent, när Meidner disputerade 1954.[50] Ett uttryck för Saltsjöbadsandan var också det stöd Torgny Segerstedt kände i statsminister Tage Erlanders intresse för studier i svenskt modernt samhälle.[51]

Arbetsgivarna

SNS etablering hade inte väckt någon odelad entusiasm inom Svenska Arbetsgivareföreningen. Arbetsgivarna ville bevaka sitt revir. För SNS var relationen känslig, inte minst därför att SAF genom Näringslivets Fond hade inflytande över förbundets finansiering.

*

SAF planerade 1948 ett utbud av centrala kurser som skulle ges på den nyinköpta herrgården Yxtaholm utanför Flen. Till planeringskommittén adjungerades ur SNS styrelse Axel Iveroth, Tore Browaldh och Per Hemberg.[52] När Yxtaholmsskolans program var färdigt, fortsatte SNS centrala ledning samarbetet med Torsten Christenson, föreståndare för Arbetsgivareföreningens avdelning för företagsnämnder. Christenson skulle få fortsatt personlig information om »de undersökningar, konferenser etc. i SNS regi, vilka beröra ämnen, som gränsa till Yxtaholmsskolans arbetsområde«.[53]

Christenson anmodades också att delta i arbetet inom SNS lokala stockholmsgrupp.[54] Vidare skulle SAFs verkställande direktör Bertil Kugelberg, enligt beslut i SNS styrelse i oktober 1948, fortsättningsvis kallas till styrelsens sammanträden.[55]

Informationskanalerna till trots uppstod på våren 1949 oenighet om gränsdragningen mellan SNS och Yxtaholmsskolans kursutbud. SNS skulle ge två kurser i Tylösand, dels en kurs i personalfrågor, dels en företagsledarkurs.[56] Vid besök hos Bertil Kugelberg på SAF informerades Tore Browaldh om varför kursinnehållet i båda fallen borde förbehållas SAF. Företagsledarkursen avsåg »en stor del av Arbetsgivareföreningens styrelse« samtvidare, från SAFs sida hade man tänkt sig, att SNS skulle anordna kurser kring »allmänna samhällspolitiska och ekonomiska ämnen«. Kurser i personalpolitiska frågor skulle arrangeras i samarbete med SAF. Särskilt olämpligt ansågs det vara, att SNS i sitt kursprogram tagit upp lönepolitiska frågor.

Som Browaldh förstått det skulle Yxtaholmsskolan i sin första fas vara fullt upptagen med att utbilda arbetsgivarrepresentanter i de nybildade företagsnämnderna. Antalet representanter var 4000 och Yxtaholmsskolans utbildningskapacitet 900 per år. Inom SNS hade man dock tänkt sig möjligheten att på sikt arrangera centrala kurser kring personalpolitiska frågor tillsammans med SAF. Arbetsmarknadspolitiska frågor skulle i

de centrala kurserna förbehållas SAF. Inom lokalgrupperna kände sig studieförbundet helt fritt.

En framkomlig väg, när det gällde konflikten kring den aktuella personalchefskursen, visade sig vara, att deltagarna, ca 25 personer, skulle informeras om att kursen anordnats »i visst samråd med Yxtaholmsskolans ledning«, och att en representant från Arbetsgivareföreningen inbjöds delta och framföra SAFs synpunkter. Mot den aktuella företagsledarkonferensen – där antalet kursdeltagare var begränsat till 20, varav endast 5 à 6, enligt Browaldh, torde sitta i SAFs styrelse – hade Kugelberg och hans rådgivare inget att invända »under förutsättning, att i kallelsen betonades, att avsikten med konferensen vore dels att konfrontera deltagarna med SNS idéer och verksamhet, dels att ge ett utbyte av synpunkter mellan SNS forskare och företagsledarna«.[57]

*

SNS forskningsprofil föranledde diskussion med SAF och Industriförbundet i anslutning till förhandlingarna om ett treårigt anslag från Näringslivets Fond på våren 1949. Redan tidigare hade behovet att ta hänsyn till SAFs intentioner föranlett SNS styrelse att bordlägga frågan om en utredning av arbetarnas pensionsfråga »under hänvisning till att man i första hand borde med Arbetsgivareföreningen diskutera frågan, hur detta spörsmål borde tagas upp till behandling. Detta skulle dock ingalunda hindra någon lokal diskussionsgrupp från att till diskussion upptaga nämnda problem internt.«[58]

Arbetet inom 1947 års pensionsutredning – den s k Åkessonska utredningen efter sin ordförande Olof Åkesson – hade föranlett SAF att tillsätta en särskild kommitté för frågan. Det innebar inte, enligt Bertil Kugelberg, att SAF motsatte sig ett lokalt SNS-engagemang i frågan. Då SNS styrelseledamot Thure Öberg visat intresse för frågan om industriarbetarnas pensionering skulle den diskuteras av en arbetsgrupp vid hans vapenfabrik i Huskvarna. Diskussionen skulle vara principiell. Hur skulle olika typer av pensionssystem komma att påverka samhällets och företagens utveckling, arbetarnas rörlighet, deras arbetstakt och deras trivsel? Vilka undersökningar behövde genomföras för att relevanta frågor skulle få ett svar? Arbetsgruppens resultat skulle underställas SAF »för kollationering«, innan SNS styrelse fattade beslut om eventuella SNS-undersökningar.[59]

Vid behandling av SNS anslagsansökan på våren 1949 vände sig Nä-

ringslivets Fond till Bertil Kugelberg på SAF och Gustaf Settergren på Sveriges Industriförbund. Frågan var, om inte SNS utredningsprogram rymde undersökningar som kunde genomföras av deras respektive organisationer? Kugelberg och Settergren fann, »att en stor del av de av SNS planerade utredningarna« låg inom deras respektive områden och dessutom på deras program. Det gällde särskilt utredningen om den fulla sysselsättningen samt skatte-, monopol- och trivselutredningarna.

I diskussionen om en avgränsning betonade Iveroth och Browaldh »att det ur många synpunkter kunde vara lämpligt att utredningar i kontroversiella frågor bedreves av en obunden organisation, vars undersökningar icke hade samma prestigebundna prägel som en utredning publicerad av t ex Arbetsgivareföreningen«.[60]

Fortsatta underhandlingar ledde till slutsatsen, att SNS reglerings-, skatte- och trivselutredningar, som redan godkänts av styrelsen för Näringslivets Fond, skulle fullföljas, men att monopolutredningen och utredningen om den fulla sysselsättningen knappast hörde hemma här. SNS ledning krävde anslag utan villkor men skulle även fortsättningsvis diskutera sina utredningsplaner med Fondens ledning. Två ledamöter i fondstyrelsen återfanns i SNS styrelse, Per Hemberg och Erland Waldenström. Dessutom hade Fondens direktör Uno Murray möjlighet att delta i sammanträden med SNS styrelse.[61]

Wallenbergsfären

Lars-Erik Thunholm betonar, att SNS vid sin utbyggnad icke mötte motstånd från näringslivets sida. Marcus Wallenberg var dock undantaget som bekräftade regeln. Wallenberg ansåg, att Industriförbundet, där han själv hade en ledande ställning, fyllde de behov SNS ville tillgodose. »Oss kunde han inte kontrollera« menar Thunholm. Wallenbergs skepsis »var besvärlig«.[62] Även för Ragnar Bentzel – verksam inom IUI 1948–1952, 1954–1956 och som chef 1961–1966 – var Wallenbergs långsiktiga kallsinne ett uttryck för att han i SNS såg en konkurrent. Wallenberg ville i stället bygga ut verksamheten vid det forskningsinstitut som stod Industriförbundet nära: Industriens utredningsinstitut. Institutets målsättning var, enligt Bentzel, att producera forskning. Avhandlingsformen skulle garantera den vetenskapliga kvaliteten. I institutet, mötte Bentzel Marcus Wallenberg som en kraftfull ordförande. Wallenberg hade visionen, att IUI – efter mönster av Stanford Research Institute – borde bredda

sin verksamhet och skapa ett stort forskningscentrum som innefattade naturvetenskaplig forskning. Idén föll på bristen på kvalificerade forskare, inte minst på avsaknaden av nationalekonomer med doktorsexamen. SNS var inte en av Wallenbergs idéer och saknade därför intresse för honom, menar Bentzel.[63] Erik Dahmén – under många år ekonom på Stockholms Enskilda Bank – menar å sin sida, att Marcus Wallenberg var skeptisk, därför att han fann SNS-männen vara »pojkar, som inte riktigt vet var de skall stå«.[64]

Jan Wallander, som blev forskningschef på SNS när Tore Browaldh lämnat ledningen, menar att den frostiga relationen mellan SNS och Marcus Wallenberg bland annat hängde samman med att Marcus Wallenberg och Tore Browaldh

> tyckte illa om varandra. Dodde [Marcus Wallenbergs benämning i den inre kretsen] var en karlakarl, seglare och jägare med stundom rätt bullersamt skämtlynne och med ringa intellektuella intressen och föga förståelse för medmänniskors ömtåligare känslor.
>
> Tore å andra sidan med starka intellektuella intressen, aptit på livsgåtorna och näringslivets ideologiska problemställningar och med svagt intresse för svettdrivande kroppsrörelse och sportsliga aktiviteter. För en sådan livshållning hade Dodde föga förståelse. Den tedde sig för honom som tecken på svaghet och bristande handlingskraft. Tores försök att utforma en ideologi för näringslivet som byggde på något mer än vinstmaximering förstod han inte alls utan betraktade som nonsens.[65]

I botten låg också, menar Wallander, en gammal konflikt och rivalitet mellan Handelsbanken som var Tore Browaldhs bank och Stockholms Enskilda Bank. Ett antal styrelseledamöter i Enskilda Banken hade på 1870-talet gjort uppror mot A O Wallenberg och etablerat Handelsbanken.[66] Till bilden hör också, att Tore Browaldh och Marcus Wallenberg tillhörde olika generationer.

Vaktavlösning

Redan på hösten 1949 lämnade Tore Browaldh SNS ledning. I juni 1949 hade han av Dag Hammarskjöld blivit erbjuden en plats i det nybildade Europarådets generalsekretariat. Hammarskjöld skulle, i sin egenskap av kabinettssekretare, samordna de svenska insatserna i det nya europeiska

samarbetet. Som statssekreterare i finansdepartementet hade han formellt varit en av Browaldhs chefer, när denne, åren 1944–1945, arbetade i Kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering. Browaldh lämnade i september 1949 Stockholm och arbetet i SNS och Handelsbanken för Strasbourg och sitt arbete inom Europarådet. Han blev direktör i generalsekretariatet för ekonomiska, sociala och kulturella frågor, senare även flyktingfrågor och juridiska frågor.[67]

Browaldh återkom till SNS, som suppleant i styrelsen under en kortare period omedelbart efter hemkomsten från Europarådet 1951 och under åren 1954–1958. Avbrottet betingades av hans ställning som verkställande direktör i Svenska Arbetsgivareföreningen. »Jag ansåg att eftersom SNS delvis bildats som en protest mot näringslivets organisationer borde jag som vice verkställande i SAF inte sitta i SNS styrelse.«[68]

I anslutning till Tore Browaldhs avresa på hösten 1949 höll SNS en företagsledarkonferens i Simrishamn. Centrala ämnen för konferensen var »Företagsamhetens ekonomiska ram«, »Ideologier om Näringsliv och samhälle« samt »Maktbildningen inom företagen som rättsligt problem«.[69] Vid konferensen fick deltagarna Browaldhs »testamente till SNS«. Det rymde hans tankar om företagens plats i samhällsekonomien och om företagsledarnas sociala ansvar.[70] Som styrelseledamot under 1950-talet skulle han dock på nytt komma att väcka frågan om näringslivets behov av en ideologisk plattform.

För Erik Dahmén framstår Simrishamnskonferensen som en viktig utgångspunkt för SNS fortsatta verksamhet. Det samlade många kända namn. SNS blev en accepterad samtalspartner i en vidgad krets av företagare. Erik Dahmén drar slutsatsen: »Man insåg, att vi i grunden var liberala, att vi ej var på väg att bli planekonomer.«[71]

Vid Tore Browaldhs avgång var SNS etablerat och den ekonomiska basen tryggad. Styrelsen beslöt anställa både en organisationschef, som skulle vara direktör, och en forskningschef.[72] Direktör blev fr o m den 1 januari 1950 Ingemar Wahrolén.[73] Wahrolén rekryterades från Sveriges verkstadsförening, där han var sekreterare och ombudsman. Han var också som högerman ledamot av Stockholms stadsfullmäktige.[74] Fast anställning som chef för utredningsavdelningen fick fr o m den 1 april 1950 fil dr Jan Wallander som på hösten 1949 befann sig i USA, där han bl a bedrev studier för SNS räkning.[75] Tanken hade redan innan Wallander lämnade Sverige varit, att han efter hemkomsten skulle knytas till SNS. I sina memoarer skriver han: »Något som oroade mig under slutet av amerikavistel-

sen var att Axel Iveroth i förbigående i ett brev nämnt att han anställt inte en utan två chefer för SNS.«[76]

Efter endast ett drygt års anställning i början av år 1951 anmälde Ingemar Wahrolén, att han ville lämna sin anställning från och med den 1 mars.[77] Ledningen av SNS hela verksamhet gick därmed över till Jan Wallander.

SNS finner sin form

Under ett drygt år arbetade Axel Iveroth och Tore Browaldh som SNS verkställande ledamöter. Inte minst genom Lars-Erik Thunholms medverkan i SNS ledning blev Näringslivets Fond förbundets finansiär. Fonden hade tidigare finansierat Planhushållningsmotståndet, PHM. Thunholm hade samarbetat med politiskt aktiva företrädare för industrihögern som nu satt i Fondens ledning.

SNS introducerades inför näringslivets centrala aktörer och inför presumtiva deltagare i lokala grupper. I sin presentation av SNS betonade Tore Browaldh företagarnas sociala ansvar. Hans uppfattning var, att SNS i samhällsutvecklingens tjänst borde forma en näringslivets ideologi. Nio lokala grupper etablerades. SNS vilja till samförstånd över intressegränserna innebar, att såväl företagsledning som arbetare skulle vara representerade i det lokala arbetet. Det förekom under det första året att fackliga representanter deltog. Medlemmarnas svårigheter att finna tid för ett aktivt arbete reste stora krav på insatser från centralt håll. Ett särskilt problem skapade Wallenbergarnas frånvaro i SNS-kretsen. Anställda inom deras företag saknades i det lokala arbetet.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram och socialiseringens innebörd stod på den lokala agendan. Utifrån en särskild diskussionsmall behandlades socialiseringens innebörd och argumenten för fri företagsamhet och marknadshushållning. Centralt inom SNS initierades stora forskningsprojekt inom tre ämnesområden: sociologi, statskunskap och nationalekonomi. Även kvinnohistorisk forskning – med psykologiska förtecken – introducerades. Forskningens inriktning, liksom programverksamheten, diskuterades med företrädare för Svenska Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet.

Ideologi och verksamheter, 1950-talet

Samförstånd

Bakom SNS bildande låg en vilja att med sakliga argument försvara det fria näringslivet inför det hot om socialisering, som »Arbetarrörelsens efterkrigsprogram« uttryckte. Under 1950-talet hade det politiska landskapet förändrats. Samlingsregeringen hade vid krigsslutet avlösts av en socialdemokratisk regering, men socialiseringsvisionen blev aldrig praktisk politik. Socialdemokratin gick 1948 – samma år som SNS bildades – till val på sitt efterkrigsprogram och förlorade 3 mandat i riksdagens andra kammare. Socialdemokraterna och kommunisterna tappade tillsammans 10 mandat till de icke-socialistiska partierna. Folkpartiet blev valets segerherre. De ökade antalet mandat i andra kammaren med 31. Socialdemokraterna behöll regeringsmakten men skrinlade socialiseringsplanerna. En utbyggd regleringsekonomi blev under hand socialdemokraternas alternativ, när behovet av en anpassning till den icke-socialistiska oppositionen ökade. Målet blev – med statsminister Per Albin Hanssons ord – att förverkliga »folkhemmet«. Ett närmande mellan näringslivet och socialdemokratin blev möjligt. En bidragande orsak var, att planhushållningsideologins teoretiker Ernst Wigforss år 1949 lämnade regeringen.[1] Kampen mot det socialistiska samhället blev inaktuell. SNS diskussionsmall »Socialiseringsfrågan« hade spelat ut sin roll.

Inte heller den fruktade efterkrigsdepressionen blev verklighet. Svensk industri expanderade snabbt på Europas krigshärjade marknader. Under en tjugoårsperiod från 1950-talets början nådde den svenska tillväxten – såväl vid historisk som internationell jämförelse – en toppnivå. Den årliga ökningen per capita har mellan tidigt 1950-tal och tidigt 1970-tal beräknats till 3,3 procent. Den industriella expansionen skapade ett välstånd

som gav utrymme för ett reformarbete under samförstånd.

Det handlade om en utbyggnad av socialförsäkringssystem, barnomsorg, äldrevård, hälso- och sjukvård och en reformering av utbildningssystemet men också om ökad anställningstrygghet och arbetarinflytande i industrin. Reformerna förutsatte ett ökande skattetryck. En progressiv inkomstbeskattning ökade jämlikheten.

Reformarbetet uttryckte i hög utsträckning ett samförstånd såväl över partigränser som mellan näringslivets företrädare och socialdemokratins båda grenar, den politiska och den fackliga. Under 1950-talet rådde fred på svensk arbetsmarknad. Centralorganisationerna SAF och LO stärkte sin ställning. Samarbetet mellan LOs ordförande Arne Geijer och SAFs verkställande direktör Bertil Kugelberg fungerade väl. I denna samförståndsmodell, »den svenska modellen«, passade SNS målsättning som hand i handske. Förbundet skulle enligt sin stadga stärka »samhörighetskänsla och samarbetsvilja mellan anställda och ledning inom företagen«.[2]

Arbetsformer

Tidigt fann SNS formerna för sin verksamhet. Kansliet i Stockholm samarbetade med lokala grupper, externa vetenskapsmän knöts till verksamheten och aktuella frågor togs upp på konferenser. Simrishamnskonferensen – en företagsledarkonferens som hölls 1949 – blev under hand en Tylösandskonferens, där man årligen samlade företagsledare, vetenskapsmän samt ledande företrädare för facklig och offentlig förvaltning till diskussioner kring en samhällsrelevant fråga. För att samordna verksamheten i lokalgrupperna hölls årliga sammankomster med lokala representanter, en uppföljning av den konferens kring temat »Företaget, människan och samhället« som hölls i Tylösand redan i augusti 1948.

Tore Browaldhs tanke om att SNS i de lokala grupperna skulle inrymma fackliga representanter framstod för Jan Wallander:

> ... tyvärr som orealistisk. En sak var att vi fick med de fackliga ledarna på våra konferenser och att vi både i det fallet och i samband med våra utredningar hade kontakt med LO-ekonomerna. En helt annan att fackliga representanter skulle agera på det lokala planet. Sådana initiativ var man inte road av från den fackliga ledningens sida. Det blev därför ingenting av med försök till lokalt samarbete på den fackliga sidan.[3]

SNS kontaktskapande verksamhet och dess behov av att delta i olika sammanhang innebar under hand, att man behövde utöka antalet möjliga representanter. I december 1956 fann styrelsens arbetsutskott, att man borde inrätta ett förtroenderåd, ur vilket man skulle bilda en styrelse som var något mindre än den dåvarande.[4] Ett halvår senare vidareutvecklade arbetsutskottet sina tankar om en ny organisation:

> För det löpande arbetet vore det nödvändigt att SNS kansli kunde påräkna stöd från en icke alltför liten krets av personer, när det gällde representation, konferenspresidium, ledamotskap i kommittéer, grupper och arbetsgrupper m.m.

Den gamla kretsen av styrelseledamöter borde även fortsättningsvis vara knuten till SNS, men det vore »önskvärt att nytt blod komme in i styrelsen«.[5] Diskussionerna om en ny organisation fortsatte under det kommande året. Från och med den 1 januari 1959 inrättades ett Förtroenderåd. Genom stadgeändring blev Förtroenderådet SNS högsta beslutande organ. Det skulle ha högst 30 medlemmar och inom sig utse en styrelse om högst sju ledamöter. Verkställande direktören skulle vara självskriven ledamot. Kontinuiteten bakåt förblev stark även efter stadgeändringen. Av de 23 manliga ledamöter som utsågs inför verksamhetsåret 1959 var det endast fem som inte tidigare tillhört SNS inre krets, bland dem Gunnar Ericsson, verkställande direktör i Facit AB, bankdirektör Rune Höglund, Svenska Handelsbanken, och bergsingenjör Per Odelberg, verkställande direktör i Nohab. Förtroenderådets förste ordförande blev direktör Axel Iveroth. Den närmare utformningen av vissa forskningsprojekt anförtroddes samtidigt en forskningskommitté om tre personer: professor Erik Lundberg, professor Erik Dahmén och docent Jan Wallander, Industriens utredningsinstitut, IUI.[6]

Män i SNS ledning

Jan Wallander som anställdes på SNS våren 1950, lämnade sin befattning redan 1953. Under perioden fram till 1960 återfanns ytterligare två befattningshavare i SNS direktörsstol: Hans B Thorelli 1953–1956 och Torsten Carlsson 1956–1960.[7]

*

Jan Wallander tillhörde kretsen kring Industriens utredningsinstitut. Inom institutet hade han skrivit sin doktorsavhandling »Flykten från skogsbygden« som publicerades 1948. Avhandlingen behandlade tillgången till skogsarbetare i Klarälvsdalen, deras flyttningsmönster och levnadsförhållanden.[8]

Efter disputationen for Wallander på sommaren 1949 till USA på ett stipendium från Sverige-Amerikastiftelsen. Dessförinnan hade han med Axel Iveroth diskuterat en framtida anställning vid SNS.

> Axel utmålade allt märkligt som vi skulle uträtta tillsammans i SNS och spelade ut hela sin charm och den var sannerligen inte ringa. Han krönte sin övertalning med att berätta att jag skulle få en alldeles egen sekreterare.[9]

Samtalet innebar, att Wallander bestämde sig »för att satsa på SNS och inte på Forskningsrådet«. Han hade fått en förfrågan från Torgny Segerstedt om han ville arbeta i ett projekt som skulle drivas i Samhällsvetenskapliga Forskningsrådets regi och bland annat avse den inrikes omflyttningen.[10] Anknytningen till SNS innebar, att Wallander under sin amerikavistelse, med förbundets ekonomiska stöd genomförde vissa studier för SNS räkning.[11] Han studerade dess amerikanska förebild Committee for Economic Development och andra liknande organisationer. Han deltog också i en månadslång kurs avseende advanced management vid Harvard Business School. Denna vände sig till företagsledare och blivande företagsledare. Där arbetade man på ett nytt sätt med praktikfall.[12]

I USA skulle Jan Wallander arbeta vidare med sin migrationsforskning vid Dorothy Swaine-Thomas institution vid universitetet i Philadelphia. Liksom Tore Browaldh fann han begreppet »economic man« alltför förenklat. Han trodde på möjligheten att med hjälp av sociologi och psykologi få en mer verklighetsnära bild av vad som styr människors handlande och därmed en grund för en mer realistisk nationalekonomisk teori. Wallanders intresseinriktning var dock mer praktisk än teoretisk, att få människor »att göra som man vill [...] att samarbeta och uträtta saker«. Vad som lockade Wallander i SNS var uppgiften att få en nystartad organisation att fungera och växa och anknytningen till företagsvärldens praktiska problem.[13]

En annan typ av anknytning till SNS fann Wallander sedan han flyttat över från Philadelphia till Industrial Relations Department, i Berkeley. Här arbetade man inom ett nytt forskningsområde, dit man knöt inte enbart akademiker utan även fackföreningsmän. Liksom SNS ville man byg-

ga broar mellan arbetsmarknadens båda världar. Ett centralt tema vid institutionen var frågan om fackföreningsrörelsens motiv för sin verksamhet. Det gällde inte enbart högre löner och bättre arbetsvillkor i övrigt utan också att föra lönekampen på ett sådant sätt att den stärkte den egna fackliga organisationen. För Wallander framstod liknande forskning som angelägen i Sverige och skulle av honom komma att introduceras i SNS forskningsprogram.[14]

Den 1 juli 1953 lämnade Wallander chefsstolen på SNS för att återvända till Industriens utredningsinstitut, nu som dess chef.[15] Erik Dahmén som lämnade IUI för att bli ekonomisk expert i Stockholms Enskilda Bank hade upplevt Jan Wallander som en lämplig kandidat till chefsposten på institutet. Han hade därför tyckt, att det vore lämpligt, att Marcus Wallenberg fick träffa honom. Wallander ombads presentera SNS för Wallenberg. Mötet fick karaktär av anställningsintervju. Wallenberg fick ett positivt intryck av Wallander.[16] »Erik Dahmén gjorde mig till chef för IUI« minns Wallander. Han stannade som suppleant i SNS styrelse till 1958, återkom i styrelsen 1963 och var styrelsens vice ordförande till 1967.[17]

*

Jan Wallanders efterträdare blev *Hans B Thorelli.* Liksom Wallander hade Thorelli såväl ett förflutet som sekreterare i Industriens utredningsinstitut som erfarenheter från USA. Han hade dels varit gästprofessor vid University of Minnesota, dels varit Rockefellerstipendiat för studier vid National Archives och därvid förordnats som expert i FNs tillförordnade kommitté för restriktiva metoder i internationell handel. Året efter sitt tillträde som SNS verkställande direktör disputerade han vid Stockholms universitet på avhandlingen »The federal Antitrust Policy of the OS-Origination of an American Tradition«. Avhandlingen gav honom docentkompetens.[18]

Hans B Thorelli var verkställande direktör i SNS från den 1 juli 1953 till den 1 augusti 1956. Då tillträdde han en befattning vid General Electric Company i New York för att tre år senare bli professor i företagsekonomi vid Chicago University.[19] Efter ankomsten till USA 1956 tog Thorelli kontakt med SNS förebild Committé for Economic Development. Förbindelserna mellan CED och SNS, som under flera år varit tynande, kunde återupptas. CEDs nyutnämnde direktör Alfred C Neal besökte SNS i maj 1957.[20]

Under åren på SNS var Hans Thorelli styrelseledamot i Liberala studieförbundets stockholmsdistrikt samt i Folkpartiets ungdomsförbund.[21]

Inför sin avgång hade Hans B Thorelli sammanställt en lista med ett tjugofemtal kandidater som han i maj 1956 presenterade för styrelsen. Presentationen följdes av en allmän diskussion av huruvida SNS chef borde vara en akademiskt inriktad person eller en person med i första hand praktisk erfarenhet. Frågan fick stå öppen. I juni fick Thorelli styrelsens uppdrag att förhandla »med viss namngiven person«. Den 7 augusti 1956 anmälde Thorelli inför styrelsen, att han träffat avtal med pol mag, civilekonomen, *Torsten Carlsson*.[22]

*

Torsten Carlsson var SNS verkställande direktör från hösten 1956 till sommaren 1961, då han gick till Skandinaviska Banken. Carlsson hade, liksom sina föregångare, varit sekreterare i Industriens utredningsinstitut. Till SNS kom han närmast från befattningen som direktörsassistent i Cementa AB, Axel Iveroths plattform. Iveroth hade inom cementkoncernen avancerat till chefsposten i cementindustrins samarbetsorgan Cembureau i Paris. Liksom Erik Dahmén – men långt senare – knöts Carlsson till Wallenbergsfären. Genom fusionen mellan Skandinaviska Banken och Stockholms Enskilda Bank blev han direktör i Skandinaviska Enskilda Banken 1972.[23]

Forskning

»När socialiseringsfrågan inte längre var aktuell borde SNS ha fördjupat debatten om blandekonomins dilemma; satt konflikten i centrum för debatten«, menade Erik Dahmén. Han hänvisade till att politiska beslut fattade i demokratisk ordning rörande resursallokering och inkomstfördelning i rum och tid naturligt nog och på andra plan följdes av vad som kan kallas »obstruktion«.

På de plan, där marknadsmekanismer och intresseorganisationer, främst fackliga, hade frihet att agera och verka, tillmötesgick man alltid till någon del krav på inkomsthöjningar »efter skatt« men också på många andra vägar. Följden blev att »räkningen« på de offentliga utgifternas snabba stegring till betydande och fortlöpande del kommit i form av en köpkraftsbegränsande penningvärdeförsämring. Detta blev, enligt Erik

Dahmén, »blandekonomins« centrala, grundläggande och oundvikliga dilemma.[24] SNS valde att fokusera andra frågor.

An american way

För Jan Wallander gällde det att få fram tidigare beställda arbeten och att skapa stabilitet i finanserna. Ett annorlunda projekt som kan sägas illustrera an american way faller dock helt inom hans relativt korta period som chef för SNS. Han ville överföra sin erfarenheter av amerikansk forskning inom industrial relations till den svenska miljön. Charles A Myers från Massachusetts Institute of Technology, MIT, inbjöds att komma till Sverige för att studera relationen mellan företagsledare, tjänstemän, arbetsledare och arbetare inom svenska företag. Under tio veckor hösten 1951 vistades Myers i Sverige. Han reste – genom SNS förmedling – runt i landet och gjorde intervjuer vid 22 företag. Han hann också under sin vistelse i Sverige sammanfatta resultatet i skriften »Förhållandet mellan företag och anställda i svensk industri – Några jämförelser med amerikanska förhållanden«. I en recension i »The Management Review«, utgiven av American Management Association, fann den amerikanske recensenten, att det var fler skillnader än likheter mellan det svenska och det amerikanska systemet. Han reste frågan, huruvida den svenska industriella demokratin var Amerikas framtid och han underströk värdet av ytterligare forskning med syfte att avgöra »whether any Swedish industrial relations practices, such as industrywide bargaining and the 'wage-stop' have a stagnating effect upon incentive«.[25]

Kartellfrågan

Debattskriften »Konkurrens eller samverkan – Ett diskussionsinlägg om kartell och monopolproblemen« utgavs av SNS 1951.[26] I november 1948 hade nyetableringssakkunniga av regeringen fått uppdraget att utreda behovet av en lagstiftning med syfte att motverka »ur samhällelig synpunkt skadliga kartellavtal m m«. Hans Thorelli – som studerat konkurrensbegränsning i USA och som senare blev SNS verkställande direktör – utarbetade på uppdrag av de sakkunniga en redogörelse för antitrustlagstiftningen i USA.[27] Frågan var känslig för näringslivet som slogs för en fri marknad, i meningen en marknad fri från statliga ingripanden, samtidigt som man i betydande omfattning ingick privata avtal som begränsade kon-

kurrensen. Tore Browaldh reste frågan om huruvida SNS borde utarbeta »förslag till riktlinjer för hur man skall möta det sannolika motståndet från vissa företagare, när frågan om en avveckling av regleringarna och kvoteringarna blir aktuell«.[28]

Internt och med stöd av Thorelli hade SNS arbetat med frågan sedan 1948. Vid en konferens i Tylösand 1949 föreläste Ingvar Svennilson om det svenska monopolproblemet. SNS debattskrift av år 1951 skulle, enligt planerna, ha publicerats under arbetet med de nyetableringssakkunnigas utredning, men blev försenad, och kom några månader efter deras betänkande »Konkurrensbegränsning. Betänkande med förslag till lag om skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning«. I den arbetsgrupp som utarbetade SNS-skriften hade bl a Jan Wallander ingått. I förordet underströks – vilket allt sedan dess varit regel – att framförda förslag stod för arbetsgruppens räkning.[29] Arbetsgruppen betonade, att konkurrensen var den övergripande målsättningen. Vissa konkurrensbegränsningar kunde dock, i konsumentens intresse, kortsiktigt vara av godo men långsiktigt leda till stagnation. Lagstiftning mot karteller kunde ur effektivitetssynpunkt vara acceptabel. Skriften uppfattades i pressdebatten som nyanserad och fick i huvudsak ett positivt mottagande. Ordföranden i nyetableringssakkunniga Richard Sterner – en av arbetarrörelsens ledande teoretiker – skrev:

> Författarnas analys skiljer sig fördelaktigt från den till stor del negativa framställning, som lämnats av de borgerliga reservationsyttrandena i nyetableringssakkunnigas betänkande.[30]

Det försiktiga förslaget om lagstiftning mot karteller uppfattades dock, enligt Wallander, »som ett knivhugg i ryggen« av vissa ledamöter inom Näringslivets Fond. Bland de upprörda var Gösta Bohman, direktör i Stockholms Handelskammare och senare riksdagsman och partiledare inom moderaterna. Debattskriften kom till användning i undervisningen vid Stockholms Handelshögskola och vid Uppsala universitet.[31]

Tre klassiker

Vid Jan Wallanders tillträde som forskningschef på SNS pågick arbetet med Torgny Segerstedts trivselundersökning. Parallellt med Segerstedts undersökning bedrevs Gunnar Heckschers byråkratiutredning och Erik Lundbergs undersökning av regleringsekonomin. Wallander minns att

trivselutredningen tog mest av SNS resurser både materiellt och med tanke på personalinsats.[32] Den gav år 1952, under hans chefskap, första delen av »Människan i industrisamhället«. En andra volym utgavs 1955 under Hans B Thorellis period som verkställande direktör. Heckschers undersökning »Svensk statsförvaltning i arbete« publicerades 1952, samma år som första delen av trivselundersökningen utkom. Lundbergs regleringsutredning slutligen »Konjunkturer och ekonomisk politik. Utveckling och debatt i Sverige sedan första världskriget« publicerades år 1953, samma år som Wallander lämnade chefskapet på SNS.

Segerstedts trivselundersökning blev den mest omfattande av de vetenskapliga undersökningar SNS arbetat med. Arbetets empiriska bas omfattade intervjuer med inte mindre än 2 766 personer. 1 848 av dessa var anställda och 918 gifta med intervjuade anställda. De anställda intervjuades på betald arbetstid på sina arbetsplatser och hustrurna i hemmen. En enskild intervju tog mellan tjugo minuter och sex timmar. Undersökningen samordnades på SNS kansli och genomfördes i ett nätverk av forskare, företagsledare, fackliga ledare och kommunala förtroendemän. Resultatet blev Sveriges första industrisociologiska undersökning. På uppdrag av Maktutredningen gjordes under sent 1980-tal en uppföljning av 1950-talets trivselundersökning. Den visade, att en arbetarklass på marsch under 1950-talet, under 1980-talet hade förvandlats till en medelklass som upplevde, att makten låg någon annanstans.[33]

Heckscher jämförde i sin undersökning »Svensk statsförvaltning i arbete« statsförvaltningens effektivitet med Handelsbankens. Han fann, att även banken var byråkratisk. En viktig skillnad i förutsättningarna var, att statsförvaltningen inte krävde enbart effektivitet utan även rättssäkerhet. Det innebar att möjligheterna till rationalisering var mindre på den offentliga än på den privata sidan.[34] Erik Lundberg vidgade sin undersökning av regleringsekonomin till frågan om samspelet mellan konjunkturer och ekonomisk politik och gav den ett långt historiskt perspektiv. Under arbetets gång hade krigstidens regleringar i huvudsak avskaffats.[35]

Inomvetenskapligt och på lång sikt blev alla tre undersökningarna rena lyckokast. Segerstedts undersökning »Människan i industrisamhället«, Gunnar Heckschers »Svensk statsförvaltning i arbete« och Erik Lundbergs »Konjunkturer och ekonomisk politik« har blivit klassiker i den akademiska undervisningen, inom sociologi, inom statskunskap respektive nationalekonomi och ekonomisk historia.

Inom SNS var mottagandet blandat. Wallander menade:

> Så framgångsrika utredningarna än var i andra hänseenden kom de [...] för många inom organisationen och dess finansiärer att te sig som något av en besvikelse. Man hade föreställt sig att utredningarna skulle leda fram till resultat som kunde användas som vapen i näringslivets kamp mot regleringar, byråkratisering och socialiseringsframstötar. Så blev nu inte fallet.[36]

Undersökningarna ledde inte till några konkreta förslag till åtgärder eller till en annan politik. Trivselundersökningen kom dock, enligt Wallander, att spela stor roll för arbetet i de lokala grupperna. Den bidrog »säkerligen till ökad förståelse från näringslivsföreträdarna för de anställdas synpunkter och problem«.[37]

Trivselundersökningen publicerades under arbetskraftsbrist. Företagsledarna var angelägna om att slå vakt om sina anställda. Torgny Segerstedt upplevde, att de kunskaper om trivselskapande faktorer som undersökningen gav, kom att omsättas i praktisk handling.[38]

Skolan

Vid krigsslutet var det inte enbart den högre utbildningen utan även grundutbildningen som blev föremål för statsmakternas intresse. En vilja att omforma utbildningen i demokratins tjänst hade 1946 föranlett den Socialvetenskapliga forskningskommittén. Samma vilja manifesterades samma år i tillsättningen av 1946 års skolkommission. Dess förste ordförande blev ecklesiastikminister Tage Erlander. Kommissionen – som var en uppföljare av 1940 års skolutredning – följdes av en serie utredningar och förslag rörande den svenska skolundervisningen. Dessa utredningar ackompanjerades av forskningsprojekt inom SNS.

I sin första etapp behandlade 1946 års skolkommission »allmänna riktlinjer för en genomgripande skolreform«. Resultatet redovisades i ett betänkande 1948.[39] Kommissionen preciserade sina utgångspunkter:

> Den demokratiseringsprocess, som samhället genomgår, har i många avseenden förändrat vår syn på skolans mål, på dess organistoriska problem, på omfattningen av dess verksamhet, på undervisningens innehåll och på metoderna för fostran och undervisning.

Demokratiseringen hade, enligt kommissionen, inte hunnit sätta sin prägel på skolan, men nu syntes tiden »vara inne att ge skolan de möjligheter i detta avseende, som den hittills saknat«.[40] Av särskilt stort intresse för nä-

ringslivet var, att skolkommissionen angav allmänna riktlinjer för yrkesutbildningen. Den föreslog en förberedande yrkesutbildning under det nya nionde skolåret.[41] I maj 1950 tog riksdagen beslut om en tioårig försöksverksamhet med en nioårig grundskola.

Den första skrift SNS utgav i skolfrågan var också den första skrift som spreds utanför SNS-kretsen. Det var »Skolreformen och näringslivet« av fil dr Jan Agrell. Den kom 1950 som ett inlägg i den pågående debatten om den framtida skolan och aktualiserade den »begåvningsreserv« som professor Torsten Husén lyft fram i sina analyser av testresultat för flera årsklasser värnpliktiga. Skriften som blev färdig lagom till debatterna i riksdagens båda kamrar distribuerades till SAF, till Industriförbundet, till »de fyra demokratiska partierna« i riksdagen samt till TT.[42] Två år senare bildades inom SNS de första arbetsgrupperna kring utbildningen inom den obligatoriska skolan och yrkesskolan. För att långsiktigt aktivera arbetet med skolfrågorna inom SNS knöts år 1955 fil dr Gunnar Helén på deltid till förbundet. Han representerade folkpartiet i riksdagens andra kammare och blev senare partiordförande. Heléns arbete inom SNS inleddes med en studieresa under vilken han informerade sig om amerikanska utbildningsförhållanden i näringslivets synpunkt.[43]

År 1957 publicerade Helén inom SNS »Sju år av skolreformer«. Samma år kom han att ingå i 1957 års skolberedning. Han initierade här ett samarbete med SNS. Detta avsåg en bred läroplansutredning som skulle belysa lärokursinnehållet i det nya högstadiet, gemensamt för alla barn. Sina tankar om SNS roll i skolforskningen presenterade Gunnar Helén i en PM 1955. SNS borde bland annat studera »i hur stor utsträckning kunskaper och färdigheter finns kvar hos människor i vuxen ålder«.[44]

Det handlade sålunda om arbetskraftens kompetens. Det gällde att bestämma huruvida skolans undervisning var anpassad till det praktiska livets behov. Av särskilt intresse var kunskaperna i skrivning, läsning och räkning. Vetenskapligt huvudansvarig för SNS skolforskning, kursplaneundersökningen, blev professorn vid den nyinrättade lärarhögskolan i Stockholm Torsten Husén.

Den 1 december 1956 anställdes filosofie licentiaten i psykologi Urban Dahllöf, senare professor i pedagogik, som forskningsassistent. Som ett resultat av arbetet med SNS skolforskning disputerade Urban Dahllöf 1960 på en avhandling som utgavs av skolberedningen och fick formen av en offentlig utredning, »Kursplaneundersökningar i matematik och modersmålet«. Inom SNS utgavs forskningsresultaten i en mer lättillgänglig ver-

sion av Urban Dahllöf och Torsten Husén gemensamt, »Matematik och modersmålet i skola och yrkesliv«. Under hand hade SNS kursplaneundersökningar utvidgats med fysik, kemi och samhällskunskap. Även undersökningen av samhällskunskapen gav en doktorsavhandling »Samhällskunskap som skolämne«(1965) av Birger Bromsjö. SNS skolforskning avsatte också en licentiatavhandling »Kursplaneundersökningar i fysik och kemi«(1961) av Elvy Johanson.[45]

Urban Dahllöfs forskning hade sin grund i en bred fältundersökning som bekostades av SNS. Det var en intressentundersökning med syfte att utröna vilka kunskaper man som vuxen hade kvar, och hur man använde sina kunskaper i arbetslivet. Bilden av yrkesutövarnas kompetens skulle kopplas till verksamheten i skolan. Projektet diskuterades med företrädare för skolmyndigheter, arbetsmarknadsorganisationer, lärare och forskare samt med referensgrupper från näringslivet.

Tillsammans med Birger Bromsjö och Elvy Johanson besökte Urban Dahllöf ett femtiotal industriföretag från LKAB i norr till Pågens i söder. Företagen utgjorde ett representativt urval. Kontakten med företagen förmedlades av SNS med stöd av sina lokala grupper. Fältundersökningen inleddes med en planeringsresa där man träffade personalchefer och fackliga företrädare. »Sedan fick vi låna arbetarna en hel arbetsdag«, minns Urban Dahllöf. Han undersökte deras matematiska kompetens och deras läs- och skrivvanor, i olika typer av delprov som behandlades anonymt.

De anställdas kunskaper relaterades till undervisningen i såväl enhetsskolan som i den gamla realskolan och yrkesskolan. Metodiskt blev undersökningen i denna del ett pionjärarbete och kom att leda till något av ett paradigmskifte. Dahllöf valde inte den traditionella input-output-modellen utan ville veta vad som hänt i systemet. Lärare fick besvara frågan om hur mycket undervisning de givit och vilka metoder de tillämpat. Upplägget har, enligt Urban Dahllöf, fått en bred tillämpning. Han ser därför sin forskning inom skolberedningen som ett exempel på att tillämpad forskning i ett beslutsskede kan få betydelse för forskningsfronten.[46]

Dahllöfs undersökning poängterar förståelsens betydelse för en framgångsrik inlärning och motiverar en linjeklyvning i matematik. Torsten Husén understryker, att läroplansundersökningen fick betydelse, när man i 1962 års läroplan för grundskolan tillmätte utrymme för fysik och kemi. »SNS gjorde en enorm insats. Våra resultat kunde utnyttjas direkt«, säger han. Han finner också att resultaten genom hans internationella publicering beaktades även i England och Tyskland.[47]

Kvinnan

Parallellt med skolfrågorna arbetade SNS med kvinnofrågan. Forskningen inleddes med den psykologiska undersökning som uppdragits åt Gudmund Smith redan i september 1949. I företagsvärlden hade frågan om den gifta kvinnans levnadsförhållanden under 1950-talet sitt särskilda intresse till följd av den fulla sysselsättningen. Behovet av arbetskraft för den industriella expansionen tillgodosågs delvis genom en invandring av specialutbildad europeisk arbetskraft organiserad av svenska företag, men även svenska kvinnor behövdes i produktionen. Svenska Arbetsgivareföreningen, som stimulerat SNS till Smiths kvinnopsykologiska utredning, underströk sitt intresse genom att bidra till dess finansiering.[48]

I början av år 1955 initierades i en forskningsplan arbetet med ett stort projekt rörande kvinnan, »Kvinnan i samhällsekonomin«. Utgångspunkten var det framtida behovet av kvinnlig arbetskraft. Detta projekt skulle belysa kvinnans ställning ur sociologiska, samhällsekonomiska och företagsekonomiska synpunkter. Projektet leddes av sociologen Edmund Dahlström, senare professor i Göteborg. Det samordnades inom SNS av sekreteraren på kansliet fil kand Stina Thyberg. Projektet uttryckte ett samarbete över ämnesgränserna mellan svenska och norska forskare. En omfattande empiri analyserades med teoretiska utgångspunkter.

Projektet redovisades år 1962 i antologien »Kvinnors liv och arbete/Kvinners liv og arbeid«. I sitt förord uttryckte SNS styrelseordförande Lars Wirström förhoppningen »att resultatet skall bidra positivt till den fortsatta debatten och även bli av värde för alla som i sitt dagliga arbete kommer i kontakt med problemet Kvinnan i förvärvslivet«.[49]

Antologin blev ett pionjärarbete inom den kvinnoforskning som något decennium senare skulle bli högaktuell. Den behandlade könsrollerna i samhället, rollfördelningen i familjen, uppfostran och personlighetsutveckling, kvinnan i hem och yrkesliv, ensamma kvinnor, familjen och den gifta kvinnans förvärvsarbete samt företagen och den kvinnliga arbetskraften. För analysen av den kvinnliga arbetskraften i företagen samlades material av sex lokala arbetsgrupper inom SNS. Projektet dokumenterade en könssegregering som innebar att kvinnan underordnades mannen. Kvinnofrågan handlade sålunda om relationen mellan kvinnor och män. Det var inte en kvinnofråga utan en fråga om könsroller. Detta begrepp lanserades i »Kvinnors liv och arbete/Kvinners liv og arbeid.«

Trettioårsminnet av bokens utgivning firades av SNS med en ny antolo-

gi, »Kvinnors och mäns liv och arbete« som skulle ge ett perspektiv på utvecklingen sedan 1960-talet. Projektet leddes av forskningsledaren på SNS Göran Arvidsson och Annika Baude, forskare vid Arbetslivscentrum. De samordnade en forskargrupp om sju forskare, bland dem två från det förra projektet: Edmund Dahlström och professor Harriet Holter, Oslo universitet. Antologin presenterades vid en jämställdhetskonferens år 1992, i ett läge när nerskärningarna inom den offentliga sektorn var ett hot mot den kvinnliga arbetskraften, när löneskillnaderna mellan kvinnor och män hade ökat och när kvinnorepresentationen i den svenska riksdagen för första gången minskat. »Kvinnors och mäns liv och arbete« kunde under det tidiga 1990-talet ses som en motvikt till SNS ekonomiskt inriktade projekt.[50]

Edmund Dahlström behandlar »Debatten om kön och familj under svensk efterkrigstid« i relation till SNS bok från 1960-talet. Han påpekar att en analys av »de maktprocesser som upprätthåller könsordningen är strategisk«.[51] Uppfattningen är en utgångspunkt för Harriet Holters uppsats. Från ett maktperspektiv analyserar hon arbetslivet och det sexuella samspelet. I sitt bidrag till boken som kom ut på 1960-talet hade hon inte insett

> att arbetslivet i sig själv har en struktur och kultur som ger män och manliga principer företräde framför kvinnor och kvinnliga principer. Jag uppfattade själva arbetslivet och arbetsuppgifterna som könsneutrala och såg inte att organisationer bygger på mer eller mindre uttalade förutsättningar om kön. Till de outsagda förutsättningarna hör den att arbetstagaren är en man och att det manliga är det normala.

Mycket har förändrats sedan 1960-talet, finner Harriet Holter trettio år senare, men kvinnlig underordning och maktlöshet lever kvar. Mansmakten har tagit ny gestalt. Man har skapat en jämlik ideologi, men männens inre dominans är bestående. Arbetslivet är ett mansmaktsystem. Holter menar, att könsordningar upprätthålls genom språk och symbolhandlingar. Kvinnor osynliggörs genom tystnad.[52] Även Gunnel Forsberg understryker i sin uppsats »Kvinnor och män i arbetslivet« spänningen mellan den ideologi som är kodifierad i lagstiftning och den vardagliga verkligheten. Hon betonar också språkets/begreppens betydelse för könsrelationerna. »Det manliga är fortfarande normen, men en norm som är kraftigt ifrågasatt«, skriver hon.[53] Ulla Björnbergs uppsats ägnas tvåförsörjarfamiljen och Arne Nilsson undrar i sin uppsats om »den nye mannen«

redan finns. Han tycker sig finna honom bland lägre tjänstemän inom Folksam. Han jämför resultatet av en enkätundersökning från 1992 med en likartad studie från 1962. Resultatet visar att män med familj har »trappat ned sina karriärambitioner i arbetet och att de samtidigt blivit mer hem- och familjeorienterade«.

Slutsatsen bygger på »attityder och orienteringar« bland de lägre tjänstemännen, inte på ett studium av deras faktiska handlande.[54] I en avslutande del av »Kvinnors och mäns liv och arbete« diskuteras den svenska kvinnans ställning i framtidens Europa.

Ideologi under debatt

Rollen som företagsledare

Den ursprungliga målsättningen – att bidra till en politik som skapar goda förutsättningar inte enbart för den ekonomiska utan även för den sociala och kulturella utvecklingen – levde kvar i SNS ändamålsparagraf under 1950-talet. Så gjorde även målsättningen, att verka för en samarbetsvilja byggd på »samhörighetskänsla« inom företagen. Bakom stadgans formuleringar låg Tore Browaldhs tanke om företagarens ansvar för samhällsutvecklingen i stort, om företagarens sociala ansvar och om behovet av en näringslivets ideologi. Formuleringarna levde kvar, trots att redan SNS förste forskningschef Jan Wallander ifrågasatte deras relevans:

> En annan tanke som spelade en hel del roll under de första åren var att man sökte ett högre och ädlare syfte med företagsledandet än den rena profiten. Inte minst Tore har i olika sammanhang gett uttryck åt sådana tankegångar. Den som känner Tore förstår också hur djupt motbjudande det ter sig för honom att se uppgiften i livet som ett kallt vinstmaximerande. För egen del har jag aldrig känt på samma sätt.
>
> För mig ter sig företagsledandet som ett hantverk bland andra utan någon särskild högre lyftning. I en marknadshushållning är vår uppgift att sköta de företag som anförtrotts oss så väl som möjligt. Måttet på hur vi klarar av den uppgiften är vinsten och det gäller för oss att försöka maximera den, dvs få högsta möjliga avkastning på det i rörelsen nedlagda kapitalet.[55]

Den ideologiska debatten blev på nytt aktuell i mitten av 1950-talet. Under perioden för socialdemokraternas samregerande med Bondeförbundet 1951–1957 anklagades socialdemokraterna för ideologisk oklarhet. Vid den socialdemokratiska partikongressen 1960 antogs ett nytt partiprogram, där man även formellt anslöt sig till tron på ett blandekonomiskt samhälle. Ett beslut om en revision av arbetarrörelsens efterkrigsprogram hade fattats på kongressen 1956.

I sitt tal inför kongressen 1956 hade Tage Erlander, partistyrelsens ordförande, betonat, att medborgaren genom den fulla sysselsättningen och den sociala tryggheten på ett nytt sätt kunde forma sitt liv. Det fanns »en tillförsikt inför framtiden som för 25 år sedan var okänd för flertalet människor«. En huvudfråga var nu ett ökat folkligt inflytande över kapitalbildningen:

> Det måste bli ett vidgat samhällsinflytande inom näringslivet, mera ekonomisk demokrati, förverkligad med hjälp av den politiska demokratin, i syfte att ge människorna hyggliga förhållanden under de årtionden de går omkring här på jorden.[56]

Socialdemokratins vilja att öka det »folkliga inflytandet« över kapitalbildningen, vidga »samhällets inflytande« inom näringslivet och med politiska medel förverkliga den »ekonomiska demokratin« var för näringslivets män ett hot mot den fria företagsamheten och uppfordrade till ökad politisk aktivitet. Politikens innehåll reste krav på ett aktivt intresse från företagarhåll. Frågan var aktuell i relation till SNS ideologiska plattform. Partipolitiskt arbete var ett alternativ – eller kanske ett komplement till – visionen om en företagsamhetens ideologi.

För att förbättra underlaget för debatten om sambandet mellan näringsliv och politik fick pol mag Lennart Bodström på våren 1955 SNS uppdrag att undersöka näringslivets representation i riksdagen under perioden 1920–1953. Samma år inledde Folke Petrén en debatt i frågan vid SNS vinterkonferens på Kölagården. Petrén, som var överingenjör och platschef vid AB Svenska metallverken i Västerås, hade representerat folkpartiet i första kammaren 1948–1952. Han talade bland annat på Kölagården under rubriken »Politiskt intresse – ett företagarintresse«.

Lennart Bodströms undersökning diskuterades på seminarium vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala. Undersökningen avsåg såväl

företagsledare, som tjänstemän och arbetare. Den visade, att industrins, handelns och hantverkets folk i relation till sin andel av befolkningen var systematiskt underrepresenterat i riksdagen. Andelen hade sjunkit mellan 1920 och 1953. Antalet riksdagsmän med ledande ställning inom industri och handel hade nästan halverats, från 32 till 17, under samma tid. Den dominerande andelen av näringsidkarna hade traditionellt funnits inom högerpartiet. En omsvängning hade skett i 1948 årsval. Därefter hade majoriteten av högre chefer inom andra kammaren varit folkpartister.[57]

Petrén underströk i sitt anförande, att företagens ökande beroende av riksdagens beslut borde ha aktiverat företagarnas intresse för politiskt arbete. Det motsatta hade inträffat. Han beklagade, att det inte var ovanligt med »ringaktande uttalanden om den politiska verksamheten«. Det måste vara både ett samhällsintresse och ett företagarintresse att minska näringslivets underrepresentation i riksdagen. Erfarenhet och sakkunskap om näringslivets arbetsförhållanden måste berika riksdagsarbetet. Eftersom företagsledarna hade svårigheter att hinna med riksdagsarbetet borde de stimulera de anställda att engagera sig och detta alldeles oberoende av deras politiska hemvist. Målet borde vara att privatanställda fick samma möjligheter som statsanställda att åta sig riksdagsmannaskap.[58]

Företagaren och »näringslivets ideologi«

Även möjligheten att öka företagsledarnas politiska engagemang, genom att utforma en näringslivets ideologi, aktualiserades av SNS i anslutning till socialdemokratins programrevision. I maj 1957 höll Tore Browaldh föreläsningen »Företag, individ och samhällsutveckling«. Föreläsningen hölls inför Stockholms Handelskammare och gavs till Harald Nordensons ära, när denne avgick som Handelskammarens ordförande. Den publicerades samma år i »Ekonomisk Revy« och föranledde en pressdebatt.[59] Följande år samlade SNS några av debattinläggen i skriften »Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg«.

Debattskriften sammanställdes på uppdrag av SNS av nationalekonomen fil lic Ulrich Herz som dels kommenterade debatten i en inledning, dels hade genomfört en enkät med syfte att fånga »en 'totalreaktion' inför direktör Browaldhs självdeklaration«. Enkäten omfattade intervjuer med fyra personer: direktör Karl Erik Gillberg, Sveriges Köpmannaförbund; direktör Axel Iveroth, Sveriges Industriförbund; bruksdisponent Bengt Lagercrantz, Wirsbo Bruk samt förste ordföranden i LO, Arne Geijer.[60]

Tore Browaldhs utgångspunkt i föreläsningen inför Stockholms Handelskammare var, att individen med sina tankar och idéer påverkar samhällsutvecklingen, vilken i sin tur bestämmer företagandets former och villkor. Samtidigt utövar företaget – individens arbetsmiljö – ett inflytande över beteenden och åskådning. Studiet av samhället kräver en helhetssyn. Företagaren måste formulera sitt ansvar inför samhället; ett ansvar som samhället måste kompensera för. Man måste precisera gränsen mellan det enskilda och det offentliga. Bakom individens handlande döljer sig ett komplex av delvis motstridiga bevekelsegrunder. Att företagarens enda mål skulle vara högsta möjliga vinst stred mot erfarenheten. Av företagarna krävs därför »en inåtblickande självprövning«. Uppgiften blir sedan »att bära ut ideologi och program till andra samhällsgrupper för att övertyga dem om deras bärkraft«.[61]

Ett stort utrymme i föreläsningen ägnades de kommunikationsproblem som uppstår när man skall förmedla sin ideologi. Man tenderar att ägna sig åt rollspel och att prioritera taktiska hänsyn, och man står inför – vad Browaldh under hänvisning till filosofisk terminologi skulle vilja kalla – semantiska spärrar. I rollen som företagsledare säger man det man förväntas säga och tillämpar gärna tekniken att måla i svart-vitt. Man glömmer, att Wagners musik genom »sitt oavbrutna tonsvall och sin väldiga volym« är mindre uttrycksfull än Mozarts »just därför att tystnaden – pausen och nyanseringen i styrkan ingår som en väsentlig del däri«.[62]

Man glömmer bort att lyssna, och man har en tendens att blanda samman mål, medel och teorier i den ekonomiska debatten. Kanske har man samma mål, men olika uppfattningar om vägen dit. Föreläsningen utmynnade i slutsatsen, att samhället och företaget har som en gemensam uppgift att stödja individen.[63]

I artikeln »Företagets strategiska roll i vårt samhälle« sammanfattade Browaldh sina grundtankar:

> Ideologin skall fritt växa fram ur en omprövning av företagarnas nuvarande tänkande, ur en granskning av vårt nuvarande samhälles sätt att fungera och ur ett försök att precisera å ena sidan företagsamhetens ansvar gentemot samhället och å andra sidan de politiska partiernas ansvar för att ett sådant ekonomiskt och socialt klimat skapas för näringslivet, att företagen på bästa sätt kan fullgöra sina funktioner.[64]

De fyra personer som ingick i Ulrich Hertz enkät fick bl a besvara frågan: »En företagsamhetens ideologi – finns den, behövs den, är den på väg?«

Reaktionerna var blandade. Lagercrantz undrade »om inte frågan avsåg ett skenproblem«.[65] I den traditionella bruksmiljö, där Lagercrantz verkade, var hela frågan artificiell. Den företagsamhet han kände till innehöll »ett samhälleligt« program. Man behövde inte leta efter någon ideologi.[66] Gillberg fann, att tanken om en gemensam ideologi i företagens heterogena värld var orealistisk. Det gällde i stället att ansluta sig till en politisk ideologi. Den ekonomiska liberalismen var den ideologi som, enligt Gillberg, tilltalade företagarna mest.[67] Iveroth menade, att själva sökandet efter en ideologi är viktigt: »Better to travel hopefully than to arrive«.[68] LOs Arne Geijer såg det knappast som möjligt att bryta företagarnas »politiska bundenhet« på en generation. Liksom Browaldh – men utan hänvisning till honom – ansåg han, att företagarna hade svårt att uppfatta de samhällsekonomiska sambanden. Geijers tro på samförståndslinjen fick dock ett starkt uttryck. Han betonade, att det knappast kan finnas något i »näringslivets naturliga målsättning« som strider mot arbetarrörelsens idéer och världen. Vidare:

> Browaldhs filosofi är utan tvivel ett steg i rätt riktning, ett stort steg. Han är en särling i sin egen krets. Men så har han också fått den dubbla skolningen: inom näringslivet – och så hos Gunnar Myrdal.

Vid närmare eftertanke fann dock Geijer, att uttrycket särling var alltför starkt. Det fanns fler företagsledare som Browaldh.[69]

I en särskild artikel i SNS debattskrift betonade Harald Nordenson, att företagarna knappast kan utforma en egen ideologi. De bör arbeta politiskt inom det parti, vars ideologi passar dem.[70] Bertil Kugelberg, SAFs verkställande direktör, undrar i sin artikel i debattskriften, om man inte kunde tänka sig ett mer aktivt utbyte mellan politikerna och näringslivets män. Politikerna borde ägna mer tid åt sakliga diskussioner, och näringslivets män borde intressera sig mer för politik. Ett försök att utforma ett detaljerat program för näringslivet skulle, trodde Kugelberg, »stöta på betydande svårigheter«.[71]

Ulrich Herz avslutande synpunkter i den inledande kommentaren illustrerar SNS kluvna ställning i ideologifrågan. Hertz har funnit, att debatten om näringslivets ideologi utmynnade i en diskussion om allmänt medborgerliga frågor, frågor som avser den allmänna samhällsutvecklingen. Han kunde för sin del inte finna »att just näringslivets män skulle ha några särskilda intressen att bevaka när det gäller dessa principfrågor om grundvalarna för samlevnaden i det organiserade samhället«.[72] För Herz handlade

det sålunda om intressebevakning. Browaldhs utgångspunkt var företagarnas ansvar för samhällsutvecklingen.

Samma år som debattskriften om ideologin utkom, år 1958, lämnade Tore Browaldh SNS styrelse. Som ledamot av förtroenderådet var han aktiv ytterligare fyra år. År 1962 förnyades förtroenderådet. Ett antal pionjärer avgick samtidigt: förutom Browaldh, Axel Iveroth, Lars-Erik Thunholm, Erland Waldenström och Thure Öberg.[73]

Om forskningsprofilen

Diskussionerna om SNS forskningsstrategi pågick mer eller mindre kontinuerligt under det första decenniet. De fördes internt inom styrelse och arbetsutskott, med förbundets huvudfinansiär Näringslivets Fond och med de lokala grupperna. En viss tveksamhet från Fondens sida kunde komma till uttryck i samband med budgetdiskussionerna. I april 1953 diskuterades sålunda, på initiativ av fonden, SNS allmänna målsättning och den framtida finansieringen:

> Beträffande målsättningen uttrycktes från Fondens sida, att man kände sig något tveksam om huruvida man verkligen inom SNS arbetade för samma mål som Näringslivets Fond, dvs. att främja näringslivets frihet och andra för näringslivet betydelsefulla gemensamma intressen. Man hade haft en känsla av att man inom SNS så starkt hade tryckt på objektiviteten att det mycket väl kunde hända att utredningarna och verksamheten i övrigt ledde till resultat som inte var förenliga med Fondens målsättning. Man hade vidare frågat sig, om verkligen de stora utredningsprojekten ur Fondens synpunkt hade gett resultat av ett sådant värde att de motiverade de mycket stora kostnader, som läggs ner på dem.[74]

Från SNS sida betonade man att förbundets målsättning bäst gagnades av »den objektiva linjen«, att den var »av stor betydelse« när det gällde att stimulera intresse i lokalgrupperna och vidare att den var »en nödvändig förutsättning« om man ville engagera framstående vetenskapsmän. Om värdet av de stora satsningarna på sociologiska undersökningar var meningarna inom SNS delade. Tore Browaldh var odelat positiv. Vid SNS lokalgruppskonferens i Saltsjöbaden i september 1958 gjorde han bedömningen: »På ett område har vi dock varit banbrytare, nämligen inom sociologin. Det var där som vi gjorde våra verkliga pionjärinsatser.«[75]

Tore Browaldh såg det dock som en brist, att SNS publicerade Segerstedts trivselutredning utan att tala om vilka slutsatser den gav, när det gällde möjligheten att »effektivisera kommunikationerna inom företagen«. Även i övrigt tyckte Browaldh, år 1958, att SNS i alltför liten utsträckning dragit slutsatser och tagit fram policy statements utifrån de vetenskapliga undersökningarna. Han beklagade också, att SNS genom sina lokalgrupper inte lyckats utbilda företagarna i konsten att debattera med massmedia och politiker.[76]

Företrädare för lokalgrupperna som deltog i konferensen i Saltsjöbaden inbjöds att ge synpunkter på Browaldhs föredrag. Tre av dem som skriftligen ingav synpunkter får i det följande representera den lokala opinionen. Tanken om ett utökat antal policy statements fick kraftigt stöd av Kjell Brändström som hänvisade till att sådana givits i den nyligen publicerade skriften »Branschrationalisering«. Brändström underströk, att SNS inte i objektivitetens namn fick bli så avkönat att det inte hade en åsikt.[77] Carl-Otto Eiserman menade, att SNS-arbetet inte fick bli »någon sorts vetenskaplig nonfiguratism, den där lämnar fantasin fritt spelrum och gör alla åsikter likvärda, varför diskussionen tar slut, innan den kommit i gång«.[78]

Bertil Wallin krävde – visserligen i försiktiga men ändå ordalag – en begränsning av SNS forskning till företagsspecifika frågor:

> Jag skulle dock vilja ifrågasätta – liksom Tore Browaldh faktiskt själv gör – om det inte är en alltför vittomfattande uppgift för SNS att försöka åstadkomma en på forskning fotad syntes av eller en helhetssyn på hela vårt moderna samhälle. En begränsning av detta mål med koncentration till studiet av företagens och företagarnas ställning, uppgifter och ansvar i samhället synes mig rimlig.[79]

Några månader efter lokalgruppskonferensen i Saltsjöbaden diskuterade SNS styrelse inriktningen av SNS fortsatta verksamhet. Browaldh utvecklade de tankar han framfört vid konferensen och varnade för att SNS skulle bli »endast ett utredningsinstitut bland många andra«. I den efterföljande debatten underströk Erik Dahmén synpunkten, att SNS måste arbeta på längre sikt. SNS skulle »väcka tankar«. Han betonade, att SNS skrifter användes i undervisningen vid handelshögskolorna, och att det gällde att vinna studenternas gehör. Verkställande direktören i Näringslivets Fond Richard Murray uttryckte farhågor för »att SNS skulle inskränka sig till att ta upp problem som ligger vid sidan om dem som är mest aktuella

men med anledning därav också ofta politiskt brännbara«.[80]

Följande år, i oktober 1959, diskuterade SNS förtroenderåd den framtida verksamheten. Näringslivets Fond hade inför de förestående förhandlingarna om framtida anslag krävt en precisering av verksamhetens inriktning under de närmaste åren. Diskussionen i Förtroenderådet handlade i huvudsak om möjligheten att finansiera vissa undersökningar med anslag ur forskningsfonder och om arbetet i lokalgrupperna som under hösten 1959 skulle få ett reducerat stöd. Arbetet i de lokala grupperna behövde aktiveras. Förtroenderådet rekommenderade en utredning avseende verksamheten. I sin sammanfattning fann ordföranden Axel Iveroth, att diskussionen visat, att SNS i sin forskning i första hand borde inrikta sig på projekt som »passade för ett samspel« mellan den centrala och den lokala nivån. Han fann det också nödvändigt att på olika sätt förstärka kontakterna med den vetenskapliga världen.[81]

Vetenskapens decennium

Under 1950-talet präglades SNS av de initiativ som tagits under det första verksamhetsåret. Att fullfölja tanken om att knyta även arbetarrörelsens representanter till arbetet i de lokala grupperna visade sig dock inte möjligt.

Under decenniets första hälft publicerades tre stora monografier: trivselutredningen, byråkratiutredningen och regleringsutredningen. De hade ett betydande vetenskapligt intresse men var av begränsad användbarhet inom företagen. Som läroböcker i den akademiska undervisningen har de genom decennier bidragit till kunskapen om gruppbildningens betydelse för trygghet och trivsel, om den statliga byråkratins villkor och om samspelet mellan konjunkturer och ekonomisk politik. Den kunskap de förmedlat har tvivelsutan påverkat sina läsares attityder. Inomvetenskapligt bidrog undersökningarna till teori- och metodutveckling inom sina ämnesområden. Av motsvarande karaktär var även den kvinnoforskning som inletts under 1940-talet och arbetet inom den skolforskning som hörde den senare delen av decenniet till. Unga forskare fick genom SNS en karriärmöjlighet.

Ett förebud om en senare tids forskningsmodell gav ett par skrifter utgivna under Jan Wallanders tid som verkställande direktör. År 1951 utgavs »Förhållandet mellan företag och anställda i svensk industri – Några jäm-

förelser med amerikanska förhållanden«. Den amerikanske forskaren Charles A Myers knöts under en kortare period till SNS för att ge ett utifrånperspektiv på relationen mellan olika grupper inom svenska företag. Samma år utgavs en debattskrift i kartellfrågan.

1950-talets debatt om utformningen av SNS verksamhet rymde på det principiella planet två frågor. Båda skulle även framdeles vara aktuella. Det var frågan om relationen mellan vetenskaplig forskning och policyorienterade undersökningar, och det var frågan om en näringslivets ideologi som SNS politiska plattform. Förekomsten av de stora vetenskapliga undersökningarna ifrågasattes. Såväl inom de lokala grupperna som inom Näringslivets Fond fanns uppfattningen, att SNS borde arbeta fram mer policyinriktade skrifter. Tanken om en näringslivets ideologi mötte motstånd i första hand från aktiva partipolitiker. De menade, att den kunskap SNS mobiliserade skulle vara en utgångspunkt för enskilda medlemmars partipolitiska arbete.

SNS i vänstervind, åren 1960–1973

Tillväxten under 1950-talet fortsatte under 1960-talet. Socialdemokraterna behöll regeringsmakten. Andan av samförstånd levde vidare. Aktuella frågor i den utrikespolitiska debatten var frågan om bistånd till avkoloniserade u-länder och frågan om ett eventuellt svenskt medlemskap i den Europeiska gemenskapen, EG. Miljöfrågan blev aktuell med Rachel Carsons »Tyst vår«, som beskrev hur farliga kemikalier förgiftade levande natur. Boken utkom på svenska 1962.

Mot 1960-talets slut förändrades samhällsklimatet. Det blåste vänstervind men av ett annat slag än 1940-talets. Den låg i huvudsak vid sidan om etablissemanget och hade internationella impulser. Vänstervinden fick näring ur protesterna mot USAs krig i Vietnam, ur befrielserörelserna i Afrika och ur en beundran för det kommunistiska Kina. Kommunistiska tankegångar vann gehör i studentvärlden. »Maos lilla röda« blev rättesnöret för dem som anslöt sig till den marxist-maoistiska rörelsen. Det privata näringslivet mötte en aggressiv attityd. I Maos anda skulle studenter och arbetare förenas i kampen mot det kapitalistiska samhället. På arbetsmarknaden manifesterades vänstervinden mot ingången till 1970-talet i vilda strejker.

Turbulens i SNS ledning

Ett dramatiskt mellanspel upplevde SNS, när Torsten Carlsson gått till bankvärlden 1960 och pol mag *Göran C-● Claesson* blivit verkställande direktör. Han kom i konflikt med finansiärerna och fick lämna chefsstolen

redan följande år, detta trots att han redan tidigare var välkänd i SNS-kretsar. Liksom Hans B Thorelli hade Claesson i USA (och Kanada) studerat antitrustlagstiftning.[1] Något år efter hemkomsten engagerades han av Thorelli i ett SNS-projekt. På initiativ av Industriens Produktionsråd bildade SNS 1955 en arbetsgrupp med uppgift att diskutera branschrationalisering och med målsättningen att publicera en SNS-skrift i ämnet. Produktionsrådet »hade vänt sig till SNS i dess egenskap av opolitisk ej partsbunden organisation«.[2] Som gruppens sekreterare på heltid anställdes den 1 maj 1956 Göran Claesson.[3]

Efter utredningen blev Claesson utredare och specialist på Europafrågor vid Svenska Handelsbanken, dit Tore Browaldh återvänt, nu som verkställande direktör. Med Hans Thorelli delade Claesson inte enbart intresset för antitrustlagstiftning utan även förankringen i folkpartiets ungdomsförbund, FPU. Claesson var FPUs ordförande 1959–1960. Dessförinnan hade han varit ordförande i förbundets Näringspolitiska nämnd.[4]

I ett brev till Ragnar Bentzel på IUI uttryckte Axel Iveroth i september 1961 en önskan om att man inför 1960-talet borde precisera de viktiga framtidsfrågorna. Brevet gick i kopia till Bertil Kugelberg på SAF och Göran Claesson på SNS. Claesson svarade, att han för sin del måste prioritera SNS problemorientering och gav några spontana synpunkter på SNS särskilda roll i kretsen av näringslivets organisationer.

Tore Browaldh fick Claessons synpunkter från Iveroth, fann dem intressanta och bad Claesson presentera dem vid sammanträde med Näringslivets Samarbetsorganisation, NÄSO. Det handlade bl a om att SNS borde främja en offensiv inställning, när det gällde att lösa företagsinterna problem, arbeta för strängare regler mot maktkoncentration, precisera näringslivets behov av skolutbildning och studera sambandet mellan folkökning och familje- och invandrarpolitik. Claessons presentation inför NÄSO den 14 december 1961 utlöste en konflikt mellan SNS och Näringslivets Fond. Claesson hade, enligt SNS styrelseordförande Jonas Nordenson, Harald Nordensons son, med sitt »anförande äventyrat hela SNS existens«. Ragnar Söderberg, Söderberg & Haak AB, med sitt starka inflytande inte minst inom järnhantering och pappersindustri, hade förutskickat, att de företag där han hade något inflytande skulle dra in sina anslag till Näringslivets Fond, om Claessons föredrag uttryckte »SNS melodi«. Man kunde därför frukta, att Näringslivets Fond skulle komma att dra in anslagen till SNS. Claesson tvingades avgå. Nyckelpersonernas rädsla för en offentlig debatt gjorde det dock möjligt för honom att fram-

tvinga »en 'Magna Carta' från Fonden, dvs att i utbyte mot min skalp få klart uttalat från Fondens sida att den inte skulle diskutera eller godkänna enskilda projekt hos SNS som villkor för att ge bidrag«.[5]

I efterhandsperspektivet har Claesson försökt förstå, vad han gjorde för misstag. Han hade inte haft klart för sig, att finansieringsfrågan var »det minerade området«, och han hade inte informerat sig om åhörarna i den församling han skulle tala till. Claessons anförande hade haft sina politiska utgångspunkter i skriften »Staten och Näringslivet«, utgiven av FPU, och i en rad artiklar utifrån samma politiska plattform. Han hade i sitt anförande förordat

> Stöd åt sådana politiska initiativ och konstellationer som kan ta röster från socialdemokraterna – fp har större möjlighet göra detta i förening med c än med högern.[6]

En av nyckelpersonerna i Näringslivets fond var Harald Nordenson. I samtal med honom fick Claesson intrycket, att åsiktskillnaden dem emellan låg i synen på centerpartiet som Nordenson, enligt Claesson, »fullkomligt hatade«. Nordenson tillhörde den så kallade industrihögern. Hans son Jonas kandiderade nu som högerman till riksdagens första kammare.[7] Det förefaller därför troligt, att Claesson väckte Nordensons irritation – inte främst genom sin syn på centerpartiet – utan genom sitt kallsinne gentemot högern.

Claesson fick alltså gå efter påtryckningar från finansiärerna. Med Browaldhs ord: Nordenson »var på det klara med att han skulle sägas upp. Thunholm och jag var mer tveksamma«.[8] Om fortsatt förtroende för Claesson i SNS-kretsen vittnar, att han arbetade vidare på SNS en period efter sin avgång som verkställande direktör, men framför allt att han blev invald i SNS förtroenderåd, och att han fick medverka som SNS representant vid internationella konferenser och även fortsättningsvis delta i SNS-projekt.[9]

*

Göran Claesson efterträddes som SNS verkställande direktör av fil lic *Karl-Fredrik Knagenhielm Karlsson* som efter tre år gick till Handelsbanken.[10] Km Karlsson kom från ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, där han avlagt licentiatexamen och presenterat avhandlingen »Obligationslån och fonderad skuldsättning i Sverige till 1867«. Han avlöstes av fil lic *Göran Albinsson*. Albinsson tillträdde den 1

maj 1966 och stannade in på 1970-talet Med rekryteringen av Göran Albinsson – senare Albinsson Bruhner – anknöt SNS på nytt till Industriens utredningsinstitut, IUI. Albinsson hade varit anställd vid IUI 1955–1966. Liksom flera av sina föregångare kom han – vid tillträdet som verkställande direktör på SNS – närmast från en vistelse i USA. Han hade bedrivit forskning vid Stanford University. Det var Albinsson som fick lotsa SNS genom vänstervinden och den ekonomiska krisen under 1960-talets senare år. Sedan han lämnat SNS 1973, gick han över till tidningsvärlden; till Svenska Dagbladet men med en period som chefredaktör på Dagens Industri i början av 1980-talet.[11]

Studenterna

I en enkätundersökning bland studenter sökte SNS 1968 bland annat belysa hur utbredda de negativa attityderna till näringslivet var: »Rör det sig om en liten vokal minoritet? Eller har vi att göra med en allmän ungdomsrevolt mot det 'establishment' som näringslivet utgör?«

I ett brev till Marc Wallenberg jr informerade SNS verkställande direktör Göran Albinsson om enkätens bakgrund och resultatet av attitydundersökningen: »Det senaste året har osedvanligt många företagsledare vid kontakter med SNS uttryckt sin oro över den mot näringslivet starkt negativa inställning, som de anser sig ha mött hos ungdomen – och då främst studenterna.«

Studenternas attityd väckte oro med tanke på näringslivets behov av goda kontakter med den grupp ur vilken morgondagens ledare skulle komma att rekryteras. SNS undersökning hade visat, att det »vid sidan om en liten och växande högljudd skara vänsterradikaler finns stora mer moderata grupper med en påtagligt negativ inställning till företagens verksamhet«.

Som Albinsson förstod det, i brevet till Wallenberg, var studenternas ställningstagande moraliskt betingat men hade också en grund i bristande kunskap om företagens villkor i en blandekonomi.[12]

»Företagarna var helt oförberedda på den vänsterkritik, som under sextiotalet avlöste den samförståndsanda de var vana vid. Många av dem mötte kritiken mot näringslivet från sina egna barn vid matbordet hemma«, minns Göran Albinsson Bruhner. För att bryta isoleringen mellan studenter och näringsliv ville SNS vidga sina kontaktytor mot studentvärlden.

Tidigare hade SNS lokalgrupper på universitetsorterna ordnat seminarier för lärare och studenter i samhällsvetenskapliga ämnen. »De goda kontakterna med det akademiska fotfolket« innebar, enligt Göran Albinsson Bruhner, att SNS kunde sammanföra 1968 års studentrevoltörer med näringslivets män. I samarbete mellan studentkåren i Umeå och SNS lokalgrupp där planerades en teach-in den 25 november 1968. Studenterna skulle få fråga, och näringslivets folk skulle svara. Lukas Bonnier, Åhlén & Åkerlund; Matts Carlgren, Mo och Domsjö; Olle Karleby, SNS; Erik Huss, Dagens Nyheter och Expressen; Bengt Lagerkrantz, Wirsbo bruk; Jan Wallander, Sundsvallsbanken, samt Sven Åsbrink, Wilh Becker, hade lovat medverka. Aktuella teman var företagsdemokrati, investeringar i u-land och maktkoncentrationen i näringslivet. Ville bankdirektör Wallenberg vara med?[13] Wallenberg avböjde.[14]

Konfrontationen i Umeå samlade 600 studenter och manade till efterföljd. SNS arrangerade en ny teach-in den 26 februari 1969 i Stockholm. Den hölls i Folkets hus och samlade sammanlagt 700 studenter, som mötte 12 direktörer. Programmet var delvis annorlunda än det i Umeå och rymde bl a frågor om miljöförstöring, om socialt ansvar och om privat eller offentlig drift. Senare delen av denna teach-in direktsändes i TV. Bland de mer framträdande debattörerna märktes Jan Wallander och verkställande direktören i AB Electrolux, Hans Werthén, som här fick sitt publika genombrott. Debatten filmades och SNS fick en kopia. Filmen visades bland de lokala grupperna som en bakgrund till övningar i konsten att argumentera mot vänsterungdomen. Utbildningen i debatteknik för företagsledare begränsades inte till SNS lokala grupper. Även för ledningsgrupper inom enskilda företag gav SNS kurser i »konsten att argumentera med unga revolutionärer«.[15] Göran Albinsson samt ungliberalerna Daniel Tarschys, senare riksdagsman (fp), professor i statsvetenskap och generalsekreterare i Europarådet[16] och Olle Wästberg, senare publicist, riksdagsman (fp) och statssekreterare i finansdepartementet, reste runt och talade om vänstern.

»Direktörerna [...] behövde få reda på vad det handlade om. Vi var guider in i en helt främmande värld«, minns Olle Wästberg.[17] SNS studentkontakter rymde under 1960-talet också en pryo för humanister. Idén kom från styrelseledamoten Erik Elinder, Elinderbolagen. Genom annonser på universiteten inbjöds humanister att till SNS anmäla sitt intresse för företagspraktik. Förbundet förmedlade kontakter med företag som ställde upp med handledare under en praktikperiod på några månader. Man

ville visa, att näringslivet var en karriärväg för humanister. Idén fungerade. Ett antal praktikanter hittade sina arbetsgivare.[18]

Debatten och böckerna

Utifrån sitt marknadsekonomiska synsätt och sin uppfattning om de sakliga argumentens möjlighet att påverka, publicerade SNS under 1960-talet skrifter som anknöt till den dagsaktuella debatten och som i vissa fall hade formen av genomarbetade debattböcker. I vissa skrifter låg författarna ganska långt från den låga profil, som varit Axel Iveroths, när han i förordet till skriften »Branschrationalisering« – ett inlägg i debatten om behovet av statligt styrd strukturrationalisering – år 1958 uttalade:

> En undersökning av detta slag kan knappast leda fram till detaljerade rekommendationer av omedelbart praktiskt värde. Avsikten med denna skrift har i stället framför allt varit att skapa ny och mera samlad utgångspunkt för fortsatt diskussion genom att precisera frågorna och klarlägga fakta.[19]

Boken som behandlade strukturomvandlingens problem hade utformats av den arbetsgrupp inom vilken Göran Claesson arbetat som sekreterare innan han blev verkställande direktör.

Med sin utgivning under 1960-talet deltog SNS i debatten om utrikeshandeln, om biståndet och om miljön. Av Göran Ennerfelt – senare VD och koncernchef i Axel Johnson Koncernen och ordförande i SNS styrelse vid mitten av 1990-talet – utgavs år 1966 »Handeln mellan öst och väst«. Inom det utrikespolitiska området följdes skriften samma år av konferensrapporten »Företagsmoral och utrikespolitik«. År 1969 kom »EFTA-Nordik-EEC« av Per Kleppe som pläderade för en nordisk tullunion och som senare blev norsk finansminister. Ett inlägg i u-landsdebatten var »En saklig betraktelse«, av Hans Eisler. Den senare titeln var en parafras på Göran Palms »En orättvis betraktelse« som utkommit två år tidigare.[20]

Viss irritation inom näringslivet – framför allt inom industri- och branschorganisationer – skapade Erik Dahméns SNS-bok »Sätt pris på miljön« som kom 1968. Dahmén förordade miljöavgifter, medan industrins policy var tekniska föreskrifter för utsläppen.[21]

Vänstergruppernas genomslag i media föranledde SNS att i sina skrifter ta upp medias samhällsbevakning. År 1966 kom »Kan vi lita på TV?« av Folke Johansson och Terry Carlbom, år 1971 »Massmedia och företagen«

av Björn Fjaestad och Kjell Nowak och »Lag och etik för massmedier« av Folke Johansson samt år 1972 »Vridet och vinklat i massmedier« även den av Folke Johansson.[22]

En bok som i SNS och författarens perspektiv fick en olycklig presentation i pressen var Lars Lidéns undersökning »Makten över företaget«. Maktfrågan var i 1960-talets Sverige politiskt kontroversiell. Den statliga koncentrationsutredningen arbetade, och C H Hermansson publicerade en serie skrifter i ämnet. Han representerade sedan 1963 Vänsterpartiet Kommunisterna i riksdagen, från 1964 som dess partiledare. I sina böcker drev Hermansson den marxistiska tesen att »utvecklingsprocessen på produktionens område med en naturlags nödvändighet leder till uppkomsten av monopol och till finanskapitalets herravälde«.[23] År 1962 hade Hermansson utgivit »Monopol och storfinans«, i senare upplagor med den fylligare titeln »Monopol och storfinans – de 15 familjerna«.

Lars Lidén ställde i sin bok gällande lagstiftning mot företagsledarens syn på sina och styrelsens uppgifter. Han fann, att makten över företaget förskjutits mot den verkställande ledningen, och att styrelseledamöterna därför hade svårt att leva upp till sitt legala ansvar. De ingrep sällan, så länge verksamheten gick bra, men agerade ofta genom att byta verkställande direktör, om resultaten blev otillfredsställande. Lidén pläderade för självprövning och större öppenhet från näringslivets sida och diskuterade möjligheten till inflytande från andra grupper än aktieägarna i bolagens styrelser. När Göran Albinsson i förordet till boken på sedvanligt SNS-sätt konstaterat, att författaren ensam svarade för innehållet i boken gjorde han tillägget, att uttalandet inte var någon »tom fras«.

När boken presenterades i pressen anklagades företagsledarna för nepotism och styrelserna för inkompetens. Lars Lidén hade fått sin bild av företagsledarnas syn på maktfördelningen i företagen genom personliga intervjuer med ledande företrädare i svenskt näringsliv. Dessa män kände sig nu svikna. Lars Lidéns bok kom ut i en andra upplaga år 1974. Då hade de anställda fått representation i aktiebolagens styrelser, och boken var mindre kontroversiell. I sitt förord skrev Göran Albinsson nu bl a, att han hoppades att »boken skulle vinna spridning som ett slags kursbok bland dem som ville ha ett vidare perspektiv på sitt förtroendeuppdrag«.[24]

Lars Engwall – på 1990-talet professor i företagsekonomi och ordförande i SNS vetenskapliga råd – inspirerades av Lars Lidéns bok till en trebetygsuppsats i företagsekonomi med titeln »Styrelsekaraktäristika samt deras påverkan av yttre faktorer«. Engwall jämförde utifrån kvantitativa data

styrelsens sammansättning i åttio svenska börsbolag 1915, 1940 och 1965. Han fann bland annat att genomsnittsåldern på 1960-talet var högre än tidigare, och att inslaget av akademiskt utbildade ökat från en tredjedel 1915 till tre fjärdelar 1965.[25]

Företagarna

Lars Lidéns och Erik Dahméns böcker torde ha bidragit till att Näringslivets Fond, som alltfort var SNS huvudfinansiär, ifrågasatte sitt stöd. Anslagen reducerades under 1960-talets senare hälft »i ett politiskt och ideologiskt klimat«, som enligt Olle Karleby, ordförande i SNS styrelse 1968 och verkställande direktör i Hansa, starkt påminde om det samhällsklimat som varit förhärskande vid SNS grundande.

Tylösandskonferensen – som blivit ett stående inslag i SNS programutbud – ägnades 1969 temat »Näringslivet utmanat«. I vilken utsträckning borde kritiken mot näringslivet leda till självprövning och i vilken utsträckning borde den avvisas, och med vilka argument? Vilket är företagarnas positiva budskap?[26] För första gången deltog Marcus Wallenberg i en Tylösandskonferens. Hans närvaro i Tylösand, år 1969, blev början till wallenbergföretagens medverkan i SNS-kretsen. När det politiska samförståndet bröts, växte behovet av samverkan på företagssidan.

> Kanske spelade det också roll för Dodde, att han under mina 12 år på IUI lärt känna mig. Där hjälpte jag honom bland annat med talskrivning,

kommenterade Göran Albinsson Bruhner i efterhandsperspektivet. År 1970 utgav SNS antologin »Perspektiv på näringslivsdebatten« med bidrag av bl a Herbert Tingsten.[27]

I december 1970 uppmanades SNS av Näringslivets Fond att söka annan finansiering från och med år 1972. Förbundet inbjöd i det läget fjorton ledande företrädare för svenskt näringsliv till ett sammanträde, som hade att finna en ny finansieringsform eller att besluta om SNS nedläggning.[28]

Efter drygt tjugo års verksamhet hade SNS sålunda att ta ställning till sin eventuella avveckling. Förbundet hade byggt upp 27 lokalgrupper i Sverige. Det hade också sedan 1968 en lokalgrupp utomlands, i Frankfurt am Main. SNS förankring i den vetenskapliga världen hade manifesterats år 1967, när förbundet firade Erik Lundbergs sextioårsdag med en konfe-

rens. Bland gästerna märktes fyra nationalekonomer som senare skulle få priset i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne: två amerikaner, James Tobin och Paul Samuelson, samt två svenskar, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin. Inom den svenska företagarvärlden hade SNS ledning i det nya företagsfientliga klimatet upplevt ett ökande intresse för förbundets verksamhet. Ändå blev en avveckling aktuell.[29]

Krisen fick sin lösning genom övergång till ett system med finansiering via företagsabonnemang. Enskilda företag inbjöds abonnera på SNS tjänster och verksamheten kunde fortsätta. Näringslivets Fond låg dock kvar med vissa anslag till år 1976,[30] men valde senare att bygga ut stödet till Timbro, som var mer propagandistiskt och upplevdes som mer pålitligt.

Förändringen innebar för SNS del, att man övergick från en förhandlingsekonomi till en marknadsekonomi. Anslaget från Näringslivets Fond hade förhandlats fram med Fondens ledning som följde arbetet i SNS styrelse. Abonnemangen måste vinnas på en marknad.

Näringslivets ideologi

Inom näringslivet föddes under vänstervågen behovet av ett alternativ till vänsterns program. Liksom under 1940-talets planhushållningsdebatt fanns det en vilja att markera näringslivets bredd, dess humanism och samhällsansvar. Göran Albinsson bildade på SNS en arbetsgrupp kring »Program för näringslivet« och samlade en diskussionsgrupp med uppgift att forma näringslivets ideologi.

Som gruppens sekreterare anställdes 1972 fil kand Olle Wästberg, som tillsammans med Göran Albinsson och Daniel Tarschys rest runt och talat med företagsledare om vänstern. Wästberg rekryterades till SNS från Expressens ledarsida. På uppdrag från SNS gjorde han en studieresa till USA, där han studerade företagens sociala ansvar och bland annat besökte Brookingsinstitutet. Ett första steg i arbetet på SNS blev en kartläggning av näringslivets åsikter. Den ingår i antologin »Näringslivets 900 organisationer«, som publicerades av SNS 1974.

Medlemmar i SNS diskussionsgrupp var verkställande direktörerna Pehr G Gyllenhammar, Volvo (ordförande); Gunnar Dahlsten, Swedish Match; Ingvar Kamprad, IKEA; Ulf Laurin, PLM, senare ordförande i SAF och Per Sköld, Statsföretag AB. Gruppen sammanträdde åtta à nio gånger och arbetade i första hand med texter som utarbetats av Olle

Wästberg. Den upplöstes successivt men avvecklades först efter Göran Albinssons avgång som verkställande direktör. Inte heller denna gång lyckades man formulera ett gemensamt förslag till en näringslivets ideologi.

»Samhällsklimatet förändrades under den tiden vi höll på. Det fanns inte längre samma tryck att ha positiva förslag i samhällsdebatten«, konstaterade Olle Wästberg i efterhandsperspektivet. Han hade också funnit det problematiskt, att »de inblandade var mycket olika och – främst – totalt okunniga i kompromissandets konst. Kanske naturligt: Man kan inte bygga en halv fabrik.«

Som Göran Albinsson såg det upplöstes gruppen, därför att den innefattade »alltför många starka viljor«. Ett par av diskussionsgruppens promemorior omarbetades till småskrifter och utgavs i den av SNS nystartade kvartalstidskriften »Företag och samhälle«.[31]

Ulf Laurin skrev om företagsdemokrati och Per Sköld om lokaliseringspolitik.[32] Även Olle Wästbergs skrift »Företagens sociala ansvar. Lärdomar av amerikansk debatt« som utgavs 1977 kan ses som ett utflöde av arbetet inom den grupp, som under tidigt 1970-tal skulle utforma ett program för näringslivet. Liksom Tore Browaldh och Axel Iveroth hade Olle Wästberg funnit, att de amerikanska företagarna hade ett starkare engagemang än sina svenska kollegor i frågan om företagarnas sociala ansvar. De mötte, enligt honom, större krav på ett agerande som – åtminstone inte kortsiktigt – befrämjade vinsten.[33]

Debatternas decennium

Vid ingången till 1960-talet blev frågan om SNS politiska strategi på ett nytt sätt kontroversiell. Som ny verkställande direktör inom SNS föreslog ungliberalen Göran C-O Claesson i ett föredrag inför Näringslivets samarbetsorganisation, att SNS som förbund snarare borde söka samarbete med folkpartiet och centern än med högern. Uttalandet ledde till en konflikt med industrihögern inom Näringslivets Fond, SNS finansiär. Claesson tvingades vid årsskiftet 1961/1962 att avgå.

Debattboken och samtalet blev under 1960-talet SNS centrala arbetsformer. Under decenniets senare hälft fördes svenska företagsledare samman i ett försvar mot marxistiska strömningar som spreds i studentvärlden och fick ett genomslag i svensk press. Med stöd av sina lokala grupper

ordnade SNS seminarier med inbjudna studenter på universitetsorterna. Inom företagen arrangerades kurser, där studenternas fäder lärde sig att argumentera mot det socialistiska samhället. Ledande företrädare för näringslivet mötte studenterna i Umeå och Stockholm i två av SNS arrangerade teach-ins, varav den senare sändes i TV. Wallenbergarna blev en del av SNS nätverk.

Utifrån 1960-talets behov av en yttre front bildade SNS under tidigt 1970-tal en diskussionsgrupp med uppgift att formulera näringslivets ideologi. När vänstervinden mojnade rann försöket – även denna gång – ut i sanden.

Bilaga

Trivselundersökningen

Tore Browaldh formulerade stiftarnas ideologiska plattform. Hans syn på företagarnas sociala ansvar och arbetskraftens alienation i det industriella samhället var från SNS sida bakgrunden till den s k trivselundersökningen. Den gav två volymer under rubriken »Människan i industrisamhället«. Professor Torgny Segerstedt, projektets vetenskaplige ledare, hade lämnat en professur i praktisk filosofi för en nyinrättad professur i sociologi. Genom trivselundersökningen ville han profilera sitt nya ämne. »Människan i industrisamhället« blev Sveriges första industrisociologiska undersökning. Torgny Segerstedt var senare – under mer än två decennier – rektor för Uppsala universitet. År 1975 blev han ledamot av Svenska Akademien.

Innehåll

»Trivs vi i industrisamhället?« eller »Var människorna lyckligare förr?« Frågorna stod att läsa i högerpressen i december 1952. Socialdemokratiska Västgöta Demokraten gav samtidigt informationen »Varannan arbetare önskar byta jobb« och Östgöten, även den socialdemokratisk, »Omväxling i arbetet viktigare än lönen«. I den liberala pressen publicerades artiklarna »Demokratiskt tänkesätt måste släppas in även i företagen« och »Kvinnlig tjänsteman trivs sämst«. I den syndikalistiska Arbetaren, slutligen, kunde man i december 1952 läsa: »Trivselproblemet under vetenskaplig lupp.«[1]

Under samtliga rubriker presenterades den nyutkomna första delen av trivselundersökningen med titeln »Människan i industrisamhället. Ar-

betslivet«, skriven av Torgny Segerstedt och Agne Lundquist. Rubrikerna ovan täcker endast ett axplock av de artiklar i svensk dagspress som publiceringen föranledde. De skiljaktiga rubrikerna illustrerar, att redan denna den första delen av undersökningen hade en betydande bredd. Den gjorde det möjligt att i presentationen betona resultat, som uttryckte tidningens politiska perspektiv. Högerpressen underströk, att de flesta var lyckligare förr. Då var det inte så jäktigt, och »man hade inte så höga anspråk«. Undersökningen visade, att »höjd levnadsstandard inte är allt«. Det är »andan, den stämning som råder inom företaget« som skapar trivsel. Den socialdemokratiska pressen valde att lyfta fram, att varannan arbetare önskade byta jobb, men att det endast i undantagsfall var av löneskäl. Anledningen var, i flertalet fall, att arbetet var »ointressant och enformigt«. I den liberala pressen fokuseras i rubriksättningen undersökningens könsperspektiv och demokratins roll. Kvinnliga tjänstemän trivs betydligt sämre än – i turordning – manliga tjänstemän, kvinnliga arbetare och manliga arbetare. Demokratin saknas i företagen. Sundsvalls Tidning skriver, att konflikten »mellan en människas roll av demokratisk medborgare å ena sidan och hennes roll av anställd i ett företag å den andra är enligt författarna ett av de svåraste problem och viktigaste problem som hela vårt samhälle och vår civilisation f.n. har att lösa«.

I den syndikalistiska tidningen Arbetaren betonas undersökningens vetenskaplighet. Tidningen hoppas på efterföljare. I sak lyfter man fram de undersökningsresultat som knyter an till företagens storlek:

> Drömmen att få komma till ett mindre företag, där individen trots allt betyder något, den lever ännu kvar hos majoriteten av storindustrins folk.[2]

Förhoppningen om en efterföljare blev verklighet drygt två år senare. Då publicerades trivselundersökningens andra del, »Människan i industrisamhället. Fritidsliv – samhällsliv«, även den av Torgny Segerstedt och Agne Lundquist. Ett huvudproblem är här frågan om förekomsten av ett klassmedvetande i industrisamhället. Undersökningen blottlägger klassnormer och finner att känslan av att tillhöra arbetarklassen har ett starkt fäste även i tjänstemannaleden. Arbetarklassen höll på att bli medelklass men identifierade sig med arbetarklassen. Bland de tjänstemän, som ansåg sig tillhöra arbetarklassen, finner man dem, »som äro mest övertygade om att de tillhöra en inflytelserik klass i samhället«. Familjen, bostaden och deltagandet i såväl formella som informella gruppbildningar inom och utom familjen analyseras. Undersökningen av den sociala participa-

tionen ger ett positivt samband mellan föreningsaktivitet och anpassning i arbetslivet.[3] I trivselundersökningens slutord skriver Torgny Segerstedt:

> Vi ha alltså konstaterat att det finnes ett samband mellan attityderna på de olika livsområden – det är en växelverkan mellan trivsel i arbetet, trivsel i hemmet och trivsel med samhällets organisationer och institutioner. Vi ha bara kunnat spåra sambanden – en kommande forskning måste precisera dem.[4]

Organisering

Arbetet med trivselundersökningen var den första och den mest omfattande av de vetenskapliga undersökningar SNS arbetat med. Det pågick i sju år. Arbetet hade initierats av Tore Browaldh och Axel Iveroth redan 1948. Det gav en första bok 1952, när Jan Wallander var verkställande direktör, och en andra 1955, under Hans B Thorellis chefskap. Trivselundersökningen uttrycker kvalificerad verksamhet inte enbart vetenskapligt utan även organisatoriskt. SNS fann i detta arbete en form för de vetenskapliga undersökningarnas organisering som i centrala avseenden, men i mindre ambitiös skala, blev vägledande även fortsättningsvis.

I ett samtal mellan Torgny Segerstedt, Tore Browaldh och Axel Iveroth i juni 1948 visade det sig, att man var överens om värdet av »en bred vetenskaplig undersökning av de mänskliga relationerna i industrisamhället i allmänhet och på arbetsplatsen i synnerhet«.

Segerstedt hade som filosof utvecklat tanken om språkets betydelse för den mänskliga kommunikationen; om nödvändigheten att tolka språket för att förstå samhället. Han hade understrukit, att det är kommunikationen som ger samfällighet och gemenskap. Dessa tankar låg Tore Browaldh nära och kom senare att åberopas av honom i diskussionen om näringslivets ideologi. Man skymtar dessa tankar bakom det behov av en »verklig kunskap« om de grupper som finns på en arbetsplats, som Segerstedt, Browaldh och Iveroth gemensamt kände i samtalet 1948. De ville belysa gruppbildningarna och fånga »de åsikter och känslor som besjäla dessa, inte bara därför att arbetsglädjen i och för sig måste tillmätas ett högt värde, utan även därför, att det är av livsavgörande betydelse för hela vår framtid, att dessa grupper fungera och producera«.[5]

Kontakten mellan Segerstedt, Browaldh och Iveroth ledde till att Segerstedt accepterade uppdraget att utforma ett industrisociologiskt forsk-

ningsprogram. Som nybliven professor i sociologi ville han med detta program profilera den sociologiska forskningen i Sverige. Segerstedt var under intryck av sitt tidigare arbete som professor i filosofi intresserad av teori, men ansåg, »att skulle det bli någon mening med sociologin förutsatte den studier av källor och empiri«.[6] Han ville förena ett teoretiskt perspektiv med fördjupade empiriska forskningar.

I augusti 1948 anmäldes inför SNS styrelse, att Torgny Segerstedt lämnat förslag till ett sociologiskt forskningsprogram. Styrelsen beslöt, att SNS skulle skriva ett avtal med Segerstedt, och att detta avtal med forskaren »skulle tillförsäkra denne fullständig forskningsfrihet med publiceringsskyldighet för SNS men med rätt för SNS att utge ett eget 'policy statement' på grundval av forskningsresultatet«.[7]

För diskussion av arbetet med undersökningen inbjöd SNS akademiker och företrädare för det praktiska arbetet ute i företagen både i Stockholm och på andra orter. Arbetet diskuterades också på seminarier vid sociologiska institutionen i Uppsala. Torgny Segerstedt minns, att Gunnar Heckscher var aktiv i diskussioner arrangerade av SNS. I detta läge, när bristen på arbetskraft och arbetskraftens rörlighet ökade fanns det inom den svenska företagarvärlden ett ökande intresse för arbetarnas anpassning till arbetslivet. Man ville, säger Torgny Segerstedt, skapa trivsel i sina företag. Bland de företagsledare i SNS-kretsen som visade ett positivt intresse var Erland Waldenström och Thure Öberg, båda ledamöter i SNS styrelse.[8]

Frågan om människors anpassning till industriellt arbete – deras trivsel – hade redan före andra världskriget initierat vetenskapliga undersökningar i det amerikanska samhället. För att informera sig om den amerikanska forskningen reste Torgny Segerstedt på SNS bekostnad till Oslo för att träffa den amerikanske forskaren Paul Lazarsfeld, en av grundarna till Bureau of Applied Social Research vid Columbiauniversitetet.[9]

Den industrisociologiska undersökningen skulle som sin empiriska bas ha en intervjuundersökning. På våren 1949 arbetade det sociologiska seminariet i Uppsala med att utarbeta frågeformulär, och vissa provundersökningar genomfördes. Fältundersökningen skulle genomföras på två orter av olika karaktär; en ort som sedan gammalt var industriort och en av de nya järnvägsknutarna. Den bakomliggande hypotesen var, att trivsel och anda kunde tänkas variera med ortens historiska bakgrund. Valet föll på Huskvarna och Katrineholm. Undersökningen i Huskvarna avsåg två företag: Husqvarna Vapenfabriks AB, där Thure Öberg var chef, och

Junex Konfektions AB. Undersökningen i Katrineholm omfattade tre företag: AB Svenska Kullagerfabriken Katrineholmsverken, AB Pump Separators Gjuterier och Telefonaktiebolaget L.M. Ericsson. Kontakten med företagsledningarna förmedlades av Axel Iveroth. För intervjuarbetet engagerades tolv studenter, som studerat eller studerade sociologi. De fick genomgå en träningskurs på femton timmar. SNS finansierade deras resor och deras hotellkostnader.[10] Fältarbetet samordnades av fil lic Agne Lundquist som anställdes av SNS. I mars 1949 beslöt förbundets styrelse att fil lic Arne Rosenquist för SNS räkning skulle följa planeringen av Segerstedts undersökning. Rosenquist som var personalchef vid Husqvarna vapenfabrik hade i början av året anställts som generalsekreterare på SNS med en tjänstgöring om fem till sex dagar i månaden.[11]

De utvalda företagen hade inga särskilda problem som krävde en undersökning. Företagsledarnas positiva intresse var ett uttryck för »att de förstodo att vetenskapligt arbete på detta område kunde bli värdefullt«.[12] Information om den planerade undersökningen spreds inom företagen – i företagsnämnder, genom anslag och meddelanden ut till olika avdelningar – men också genom intervjuer i ortspressen. Genom pressen informerades på så sätt föreningsfunktionärer och myndighetspersoner som senare skulle engageras i undersökningen. Deras bistånd behövdes bland annat för insamling av material till belysning av stadens sociala struktur. SNS ledning banade väg för undersökningen lokalt men också genom att fortlöpande informera såväl SAF som LO.[13]

Innan man började fältarbetet försäkrade man sig om stöd från de anställdas förtroendemän. Arne Geijers positiva inställning var ett stöd. Intervjuerna påbörjades den 23 oktober 1949 och avslutades den 5 juli 1950. Varje intervju inleddes med information om undersökningens syfte. Det var frivilligt att delta, och man deltog under full anonymitet. Intervjuerna omfattade inte mindre än 2 766 personer utvalda genom ett stickprovsförfarande. 1 848 personer var anställda i företagen. De övriga 918 var gifta med intervjuade anställda. De anställda intervjuades på arbetsplatsen under arbetstid utan att drabbas av något inkomstbortfall. Frågeformuläret hade drygt 120 huvudfrågor. Den kortaste intervjun tog tjugo minuter, den längsta sex timmar. Hustrurna intervjuades i hemmen.[14]

Intervjuerna systematiserades på hålkort, bearbetades och presenterades i tabellform med hjälp av statistisk expertis. Torgny Segerstedt minns, att han arbetade med hålkort och sorterade svar. I förordet till andra volymen kommenterar han arbetet med tabellmaterialet:

> Tabellströmmen har varit strid, och lic. Lundquist och jag ha ibland känt oss som jag antager timmerflottare kunna känna sig när de stå mitt uppe i en timmerbröt och förgäves försöka få stockarna att flyta vidare.[15]

För att kontinuerligt följa arbetet med undersökningen tillsatte SNS rådgivande grupper. För arbetet med den första volymen skapade SNS en grupp som bestod av filosofie licentiaten Arne Rosenquist, närmast ansvarig på SNS, med docent Gudmund Smith och fyra representanter för näringslivet. Bland företagsrepresentanterna fanns ledamoten i SNS styrelse direktör Ragnar Sachs och Ture Flyboo, representant för arbetstagarna. De undertecknade gemensamt den anmälan som inledde första volymen. Deras förhoppning var, att undersökningen »skall kunna bli en grund för ett fortsatt konstruktivt arbete för att på industrier och andra arbetsplatser skapa ett gott och förtroendefullt förhållande mellan ledning och anställda«.[16]

I arbetet med den andra volymen utökades den rådgivande kommittén till elva personer. Ragnar Sachs var gruppens ordförande. Han hade vid sin sida fem herrar med förankring inom företagsledning och tre anknutna till LO samt Jan Wallander som nu var på IUI, och SNS direktör Hans B Thorelli. I volymens förord får gruppen av Torgny Segerstedt ett särskilt tack för arbetet med tabellerna.

> I vår strävan att få tabellmassan i rätta fåror ha vi haft god hjälp av den rådgivande kommitté som genom SNS försorg ställts till vårt förfogande; de ha ofta sett skogen när vi bara sett träd. För deras tålamod med oss be vi att få tacka.[17]

I sitt särskilda tack till Tore Browaldh och Axel Iveroth uttrycker Segerstedt i förordet förhoppningen, att de trots den långa tid arbetet tagit finner, att »det ändå varit väl värt att utföra«.[18] Förhoppningen infriades, inte minst av Tore Browaldhs reaktion. Inom SNS var dock meningarna delade. Bland medlemmarna i lokalgrupperna och finansiärerna i Näringslivets Fond kunde man inte alltid se undersökningens relevans.

Inte enbart i dagspressen utan även i fackföreningsrörelsens tidningar fick »Människan i industrisamhället« stort utrymme. Undersökningen föranledde en lång rad småskrifter. Segerstedt själv publicerade genom SNS en sammanfattning av såväl den första som den andra delen. Ute i SNS lokalgrupper presenterades resultaten av Torgny Segerstedt och Agne Lundquist.[19]

Efterspel

Torgny Segerstedts ambition hade varit att profilera sociologin i Sverige. Resultatet blev Sveriges första industrisociologiska undersökning, och Segerstedt har kommit att betraktas som den svenska sociologins fader. Inte enbart resultatet utan även erfarenheterna av arbetsprocessen blev av stort värde för Segerstedt som professor och rektor magnificus vid Uppsala universitet. Många av de studenter han mötte hade gjort en klassresa. De kom från icke-akademiska familjer. I kontakten med dem fann han det värdefullt med den »kunskap om reaktionen hos människor« som arbetet med SNS-undersökningen givit.

Ett specifikt intresse för »Människan i industrisamhället« mötte Torgny Segerstedt hos författarinnan Kerstin Ekman. Under deras gemensamma tid i Svenska Akademien arbetade hon med den s k Vallmstasviten, som i ett småstadsperspektiv skildrar det svenska samhällets utveckling under ett sekel. Småstadens förebild var Katrineholm. Kerstin Ekman hade därför ett särskilt intresse av katrineholmsdelen i trivselundersökningen. Hon fick låna böckerna av Segerstedt, men han kan inte se att de satt något spår i hennes författarskap.[20]

Inomvetenskapligt har »Människan i industrisamhället« blivit en klassiker. Den har genom decennier varit levande i den akademiska undervisningen och fick mot slutet av 1980-talet förnyad aktualitet. Maktutredningen som tillsattes 1985 hade på sitt program en undersökning av lokalsamhället. På initiativ av Maktutredningens ordförande, docenten i statskunskap Olof Petersson, planerades undersökningen som en uppföljning av trivselundersökningen. Han tog kontakt med professorn i sociologi vid Umeå universitet Rune Åberg. Petersson och Åberg visade sig vara överens om att det svenska samhällets sociala förändring borde mätas genom en upprepning av Torgny Segerstedts och Agne Lundquists undersökning. Rune Åberg blev vetenskaplig ledare för projektet. Resultatet blev, efter fem års arbete, antologin »Industrisamhälle i omvandling. Människor, arbete och socialt liv i en svensk industristad från femtiotal till åttiotal«. Rune Åberg var bokens redaktör, och den publicerades av Maktutredningen. Åberg hade för arbetet engagerat sju forskare: fem sociologer, en idéhistoriker och en pedagog. Av kostnadsskäl hade man tvingats begränsa uppföljningen av trivselundersökningen till Katrineholm.[21]

Jämförelsen mellan 1950-talet och 1980-talet visade, att allt fler svenskar räknade sig till medelklassen och allt färre till arbetarklassen. Endast

ett fåtal ansåg fortfarande, att arbetarklassen hade makten i samhället. En arbetarklass på marsch hade förvandlats till en medelklass som upplevde att makten låg någon annanstans, hos eliterna. Ekonomiskt upplevde de flesta, att de hade det bättre ställt än sina föräldrar. Den individuella friheten hade ökat. Det kan förefalla motsägelsefullt, att den andel som trodde att människorna var lyckligare förr hade ökat betydligt samtidigt som 90 procent av de intervjuade i 1980-talsundersökningen ansåg sig leva »ett lyckligt eller mycket lyckligt liv«.[22]

Det torde vara ställt utom tvivel, att uppföljningen av trivselundersökningen i väsentliga avseenden skulle givit ett annorlunda resultat, om den genomförts en bit in på 1990-talet, när arbetslösheten blivit en realitet i det svenska samhället. Det ligger också i sakens natur, att trivselskapande åtgärder inom arbetslivet blir mindre angelägna för företagarna, när tillgången till arbetskraft inte längre är knapp.

Noter

Ett inledande perspektiv, ss 9–15

1 *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering* (Stockholm 1944), s 2 samt artiklar ur *Nationalencyklopedien.*
2 *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram*, s 3.
3 Ibidem, s 30.
4 Ibidem, s 198.
5 Herbert Tingsten, *Mitt liv. Mellan trettio och femtio* (Stockholm 1962), s 355ff.
6 *Näringslivets fond* – NE , band 14, s 347.
7 Samtal med *Erik Dahmén* 1997-09-11.
8 Samtal med *Tore Browaldh* 1997-09-22.
9 Tore Browaldh, *Gesällvandring* (Stockholm 1976), ss 36, 59 och 65 samt *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
10 Ibidem, s 17.
11 Ibidem, ss 22–24.
12 Axel Iveroth, *Det härliga livet. Minnen, skrönor och debattinlägg. Nedtecknade av Harriet Sohlman* (Stockholm 1994), ss 63 och 74 samt samtal med *Lars-Erik Thunholm* 1997-09-30.
13 Iveroth, a, s 74.
14 Samtal med *Lars-Erik Thunholm* 1997-09-30.
15 Iveroth, a s 74f.
16 Samtal med *Tore Browaldh* 1997-09-22.
17 Protokoll, hållet vid konstituerande sammanträde med Föreningen Näringsliv och Samhälle 1948-06-05, SNS styrelseprotokoll, 1948-06-05, § 1 samt SNS föreningsprotokoll 1948-08-25, § 4.
18 Samtal med *Lars-Erik Thunholm* 1997-09-30.
19 Samtal med *Erik Dahmén* 1997-09-11.
20 I *Planhushållningsdebatten* hävdar Leif Lewin, att initiativet till SNS skulle ha tagits av Näringslivets Fond (Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten.* Uppsala 1967, s 361). I förlängningen av denna uppfattning hävdar Niklas Stenlås i *Den inre kretsen,* att grundandet av SNS ingick i Näringslivets Fonds framtidsstrategier, att grundandet av SNS var ett led i Fondens långsiktiga opinionsbildning. (Niklas Stenlås, *Den inre kretsen,* Arkiv förlag 1998, s 195.) Näringslivets Fond blev visserligen SNS huvudfinansiär, men tolkningen, att SNS grundande skulle ha initierats av Fonden och vara ett uttryck för dess långsiktiga strategi, bestrids – som nedan visas – av SNS interna källmaterial.

En bred början, 1948–1949, ss 17–32

1 Stadgar för Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, antagna den 5 juni 1948.
2 Lars-Erik Thunholm, *Hur SNS kom till* (opublicerade minnesanteckningar).
3 *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
4 Ibidem.
5 Samtal med *Jan Wallander* 1997-11-13.
6 Samtal med *Lars-Erik Thunholm* 1997-09-30.
7 *Uno Murray* till *Tore Browaldh* 1949-04-12.
8 Ibidem.
9 SNS styrelseprotokoll 1949-03-17, § 4.

10 SNS styrelseprotokoll 1948-08-25. Kommentar till föredragningslistans olika punkter, punkt 2.
11 SNS styrelseprotokoll 1949-03-17, § 4.
12 AB Svenska Handelsbanken till Näringslivets Fond 1954-12-10.
13 P.M. angående Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) av *Axel Iveroth* och *Tore Browaldh* 19 april 1949.
14 Kommentar till styrelsens föredragningslista 28 september 1948, punkt 7, bilaga 5.
15 Bakgrunden till Studieförbundet Näringsliv och Samhälles verksamhet. *Tore Browaldhs* inledningsföredrag vid Tylösandskursen 1948.
16 Axel Iveroth, *Företaget och samhället* och *Ett företag värt att leva i – Näringsliv och samhälle 2* (SNS 1956), s 11 ff. Jämför även Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten* (Uppsala 1967), ss 375–377.
17 Tore Browaldh, P.M. betr. SNS fortsatta verksamhet 1949-09-24, s 8.
18 SNS styrelseprotokoll 1948-08-25, § 12 och 1948-09-28. Kommentar till föredragningslistan, bilaga 5.
19 Ingemar Wahrolén, Förslag till P.M. angående Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS') verksamhet sedan förbundets start den 5 juni 1948, s 8.
20 *Socialiseringsfrågan. SNS diskussionsmall nr 1.*
21 Axel Iveroth och Tore Browaldh, P.M. angående Studieförbundet Näringsliv och Samhälle 1949-04-19, ss 4–5.
22 Samtal med *Tore Browaldh* 1997-09-22.
23 Tore Browaldh, P.M. betr. SNS fortsatta verksamhet 1949-09-24, ss 8–9.
24 Ibidem samt *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-27.
25 Samtal med *Jan Wallander* 1997-11-13 samt *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-27.
26 SNS styrelseprotokoll. Kommentar till föredragningslistan den 28 september 1948.
27 SNS styrelseprotokoll 1948-10-04, § 5.
28 SNS styrelseprotokoll 1949-03-17. Kommentar till föredragningslistan, punkt 12.
29 SNS styrelseprotokoll 1949-05-11, § 14.
30 Tore Browaldh, P.M. betr. SNS fortsatta verksamhet 1949-09-24, s 21.
31 *Betänkande angående Socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m m. Avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén* (SOU 1946:64), s 7.
32 Ibidem.
33 Samtal med *Torgny Segerstedt,* 1997-06-13.
34 *Betänkande angående socialvetenskapernas ställning vid universitet och högskolor m m. Avgivet av Socialvetenskapliga forskningskommittén* (SOU 1946:74), ss 6, 10, 20 och 79.
35 Ibidem, s 84f.
36 *Hans Zetterberg* i föredrag på City-universitetet 1997-12-03.
37 SNS styrelseprotokoll 1948-08-25. Kommentar till föredragningslistans olika punkter.
38 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13.
39 Tore Browaldh, P.M. betr. SNS fortsatta verksamhet 1949-09-24, s 4 och Ingemar Wahrolén, Förslag till P.M. angående Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS') verksamhet sedan förbundets start den 5 juni 1948 1950-10-16.

När Rydenfelt på hösten 1949 ansökte om bidrag för sin utredning fann sig styrelsen »kritisk till lämpligheten« att publicera avsedd utredning »då resultatet kunde komma att uppfattas som en politisk stridsskrift«. (Anteckningar vid sammanträde med ledamöter av SNS styrelse den 12–13 januari 1950 i Hok, § 16.) Slutrapport avseende kommunismens utbredning inom olika kommuner studerades på hösten 1950 inom SNS kansli. Tanken på en vetenskaplig undersökning av kommunismen i Sverige hade initierats hösten 1947 av *Axel Iveroth* i hans egenskap av ordförande i tidskriften *Industrias* redaktionsråd. *Rydenfelt* fick av tidskriften i uppdrag att utföra vissa förarbeten, vars resultat redan 1948 presenterades i Industria. Undersökningen övertogs genom *Iveroth* av SNS. Sedan *Rydenfelt* 1950 beslutat utvidga undersökningen till en avhandling fullföljde han i egen regi undersökningen »Kommunismen i Sverige. En samhällsvetenskaplig studie« och disputerade 1954.

40 SNS styrelseprotokoll 1949-05-11, § 7.
41 *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
42 SNS styrelseprotokoll 1948-08-25. Kommentarer till föredragningslistans olika punkter.
43 *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
44 SNS styrelseprotokoll 1948-11-11. Kommentar till föredragningslistan samt Tore Browaldh, Sammanfattning av händelserna sedan 4 oktober 1948.

45 SNS styrelseprotokoll 1948-10-04, § 13.
46 SNS styrelseprotokoll 1949-09-28, § 4 d.
47 SNS styrelseprotokoll 1949-03-17. Kommentar till föredragningslistan, punkt 14.
48 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13.
49 Samtal med *LarsErik Thunholm* 1997-09-30 samt *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
50 *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
51 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13.
52 SNS styrelseprotokoll 1948-08-25, § 12.
53 *Tore Browaldh* till *Broder* 1948-11-01, moment 8. (Brevet avsåg styrelsens ledamöter.)
54 Ibidem.
55 SNS styrelseprotokoll 1948-10-04, § 15.
56 SNS styrelseprotokoll 1949-03-17, § 7.
57 P.M. beträffande SNS och Yxtaholmsskolan.
58 SNS styrelseprotokoll 1948-10-04, § 13.
59 *Tore Browaldh* till *Broder* 1948-11-01, moment 8. (Brevet avsåg styrelsens ledamöter.)
60 SNS styrelseprotokoll 1949-03-17, § 3.
61 Ibidem.
62 Samtal med *LarsErik Thunholm* 1997-09-30.
63 Samtal med *Ragnar Bentzel* 1998-01-27.
64 Samtal med *Erik Dahmén* 1997-09-11.
65 *Jan Wallander* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-29.
66 Ibidem.
67 Tore Browaldh, *Gesällvandring*, ss 98f och 104f.
68 *Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-02-07.
69 Ingemar Wahrolén, P.M. angående Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS) verksamhet sedan förbundets start den 5 juni 1948, s 7.
70 Samtal med *Tore Browaldh* 1997-09-22.
71 Samtal med *Erik Dahmén* 1997-09-11.
72 SNS styrelseprotokoll 1949-09-28, § 3.
73 Anteckningar vid sammanträde med ledamöter av SNS styrelse den 12–13 januari 1950 i Hok, § 2.
74 *Vem är vem i Stor-Stockholm* (2 uppl. Stockholm 1962).
75 SNS styrelseprotokoll 1949-08-30, § 5, 1950-01-27; § 3 samt 1950-04-14, §10.
76 Jan Wallander, *Livet som det blev. En bankdirektör blir till* (Stockholm 1997), s 225.
77 SNS styrelseprotokoll 1951-02-14, § 4.

Ideologi och verksamheter, 1950-talet, ss 33–55

1 Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten* (Uppsala 1967), s 360f.
2 Stadgar för Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, antagna den 5 juni 1948.
3 *Jan Wallander* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-29.
4 Protokoll från SNS arbetsutskott 1956-12-20, § 6.
5 Protokoll från SNS arbetsutskott 1957-09-02, § 11.
6 Protokoll från SNS arbetsutskott 1958-06-02, § 1 samt *Förtroenderåd och styrelse – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. Verksamheten 1959* (SNS 1960), s 45. Vare sig *Erik Dahmén* eller *Jan Wallander* kunde i maj 1998 erinra sig hur arbetet i forskningskommittén kommit att bedrivas.
7 *Kalendarium – SNS under 40 år* (Stockholm 1988), s 39.
8 Jan Wallander, *Flykten från skogsbygden* (IUI 1948).
9 Jan Wallander, *Livet som det blev. En bankdirektör blir till* (Stockholm 1997), s 227.
10 Ibidem, ss 227 och 216.
11 SNS styrelseprotokoll 1949-08-30, § 5.
12 Jan Wallander, *Livet som det blev. En bankdirektör blir till* (Stockholm 1997), s 223.
13 Ibidem, s 217 f samt *Jan Wallander* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-29.
14 Ibidem, s 220ff.
15 SNS styrelseprotokoll 1953-04-15, § 3.
16 Samtal med *Erik Dahmén* 1997-09-11.
17 *Kalendarium – SNS under 40 år* (Stockholm 1988), s 38.
18 *Thorelli, Hans B* – Paul Harnesk (red) *Vem är Vem i Stor-Stockholm* (Stockholm 1962).
19 Ibidem samt SNS styrelseprotokoll 1956-05-11, § 4.
20 Torsten Carlsson, SNS utlandskontakter. Konfidentiell promemoria 1960-12-09, s 2.
21 *Thorelli, Hans B* – Paul Harnesk (red) *Vem är Vem i Stor-Stockholm* (Stockholm 1962).
22 SNS styrelseprotokoll 1956-05-11, § 4, 1956-06-07, § 2 och 1956-08-07, § 2.
23 *Carlsson, Torsten G* – Paul Harnesk (red) *Vem är Vem i Stor-Stockholm* (Stockholm 1962).
24 Samtal med *Erik Dahmén* 1997-09-11.
25 Samtal med *Jan Wallander* 1997-09-11 samt *»Industrial relations« i Sverige – SNS 1948–1952* (SNS 1952), s 3f.

26 *Konkurrens eller samverkan – SNS 1948–52* (SNS 1952), s 4.
27 *Konkurrensbegränsning. Betänkande med förslag till lag om skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning. Avgivet av Nyetableringssakkunniga. Del 1* (SOU 1952:27), s 8f
28 Tore Browaldh, P.M. betr. SNS fortsatta verksamhet 1949-09-24, s 21.
29 SNS styrelseprotokoll 1949-01-20. Kommentar till föredragningslistan, punkt 4 b, Tore Browaldh, P.M. betr. SNS fortsatta verksamhet 1949-09-24, s 20, Anteckningar vid sammanträde med ledamöter av SNS' styrelse den 12–13 januari 1950, § 14, SNS styrelseprotokoll 1950-04-04. Kommentar till föredragningslistan, punkt 3f samt SNS styrelseprotokoll 1950-06-13/14, § 3f, 1951-02-14, § 5 och 1951-11-09, § 3. Jämför även Jan Wallander, *Livet som det blev. En bankdirektör blir till* (Stockholm 1997), ss 236–239.
30 *Konkurrens eller samverkan – SNS 1948–52* (SNS 1952), s 4f.
31 Jan Wallander, *Livet som det blev. En bankdirektör blir till* (Stockholm 1997) s 239.
32 *Jan Wallander* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-29.
33 För en detaljerad genomgång av arbetet med trivselundersökningen se bilaga.
34 Gunnar Heckscher, *Svensk statsförvaltning i arbete* (SNS 1952).
35 Erik Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik* (SNS 1953).
36 *Jan Wallander* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-29.
37 Ibidem.
38 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1998-05-03.
39 *1946 år skolkommissions betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling* (SOU 1948:27), s IX ff.
40 Ibidem, s 9.
41 Ibidem, s 253ff.
42 SNS styrelseprotokoll 1950-01-27, § 9, Anteckningar vid sammanträde med ledamöter av SNS styrelse 1950-01-12/13, 15 samt *Skolreformen och näringslivet – SNS 1948–52* (SNS 1952), s 2.
43 Protokoll fört vid sammanträde med förtroenderådet 1959-04-16, Bilaga 2. Underbilaga A, punkt 1, Styrelsens arbetsutskott 1954-11-22, § 7 och 1954-12-12, § 4 samt SNS styrelseprotokoll 1955-01-13, § 5.
44 Gunnar Helén, *Sju år av skolreformer* (SNS 1957) samt Gunnar Helén i SNS rådgivande kommitté i skolfrågor, enligt Torsten Husén, *Skolreformerna och forskningen* (Verbum Gothia 1988), s 161.
45 Samtal med *Torsten Husén* 1997-12-03 samt Torsten Husén, *Skolreformerna och forskningen* (Verbum Gothia 1988), s 164ff.
46 Samtal med *Urban Dahllöf* 1997-12-11.
47 Ibidem samt samtal med *Torsten Husén* 1997-12-03.
48 SNS styrelseprotokoll 1951-02-14, § 8.
49 Styrelsens arbetsutskott 1955-02-17, § 2, Protokoll fört vid sammanträde med förtroenderådet 1959-04-16, Bilaga 2. Underbilaga A, punkt 5 samt *Kvinnors liv och arbete/Kvinners liv og arbeid* (SNS 1962).
50 *Kvinnors och mäns liv och arbete* (SNS 1992). Styrelseledamoten *Berit Rollén* generaldirektör för Statens Invandrarverk i SNS styrelse (SNS styrelseprotokoll 1991-04-29, § 4).
51 *Kvinnors och mäns liv och arbete* (SNS 1992), s 46.
52 Ibidem, ss 56–105. För citat se s 79.
53 Ibidem, s 145f.
54 Ibidem, ss 220–243. För citat se s 237.
55 Jan Wallander, *Livet som det blev. En bankdirektör blir till* (1997), s 241.
56 Ur 1956 års kongressprotokoll – *Från Palm till Palme. Den svenska socialdemokratins program 1882–1960.* Kommentar och dokument utgivna av Föreningen Socialistisk Debatt (Stockholm 1972), ss 254–260.
57 Lennart Bodström, *Industrins, handelns och hantverkets folk i riksdagen 1920–1953 – Näringslivets folk i riksdagen – Studier och debatt 1956, 1* (SNS 1951), ss 33, 34 och 76.
58 Folke Petrén, – *Politiskt intresse – ett företagarintresse – Näringslivets folk i riksdagen – Studier och debatt 1956, 1* (Stockholm 1951), ss 11, 12, 17 och 19.
59 Tore Browaldh, *Företag, individ och samhällsutveckling – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 21 samt samtal med *Tore Browaldh* 1997-09-22. Jämför även Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten* (Uppsala 1967), ss 377–382.
60 Ulrich Herz, *Tankar och tycken om svensk företagsamhet. En enkät – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 41f.
61 Tore Browaldh, *Företag, individ och samhällsutveckling – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958),

ss 21–29. I andra sammanhang har Tore Browaldh hänvisat till att amerikanska storföretag såsom IBM, General Electric och Exxon har vinstmaximering som en viktig del i sin målsättning men också i sin personalpolitik och i sina kontakter med samhället väger in en strävan vara »a good citizen«.(*Tore Browaldh* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-27.)

62 Ibidem, s 29f.

63 Ibidem, s 30f och s 34.

64 Tore Browaldh, *Företagets strategiska roll i vårt samhälle – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 38.

65 Ulrich Herz, *Tankar och tycken om svensk företagsamhet. En enkät – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 43.

66 Ibidem.

67 Ibidem, s 43f.

68 Ibidem, s 43.

69 Ibidem, s 44f och s 55.

70 Harald Nordenson, *Om ideologiers nytta – Ideologi för näringslivet. En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 67.

71 Bertil Kugelberg, *Politikerna kan lära av näringslivet – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 73.

72 Ulrich Herz, *Ideologi för näringslivet? En inledande betraktelse – som kanske borde läsas sist – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958), s 17.

73 *Förtroenderåd och styrelse – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. Verksamheten 1962* (SNS 1963), s 44.

74 Anteckningar från sammanträde i Stockholm den 9 april 1953 mellan representanter för Näringslivets Fond och SNS, s 1.

75 Tore Browaldh, *När vi grundade SNS. SNS i 10-årsperspektiv – bakåt och framåt* (Sammandrag av Tore Browaldhs föredrag vid SNS lokalgruppskonferens 1958), s 5.

76 Ibidem, s 6.

77 Kjell Brändström, Kommentar till bankdirektör Tore Browaldhs föredrag vid lokalgruppskonferens i Saltsjöbaden i september 1958, s 3.

78 Carl-Otto Eiserman, Inlägg utan rubrik, s 2.

79 Bertil Wallin, Inlägg med anledning av Tore Browaldhs: SNS i 10-årsperspektiv, s 1.

80 SNS styrelseprotokoll 1958-12-09, Bilaga 2.

81 Protokoll fört vid extra sammanträde med förtroenderådet inom Studieförbundet Näringsliv och Samhälle 1959-10-08, § 5.

SNS i vänstervind, åren 1960–1973, ss 57–67

1 *Claesson, Göran C-O* – Paul Harnesk (red) *Vem är Vem i Stor-Stockholm* (Stockholm 1962).

2 SNS styrelseprotokoll 1955-06-14, § 6.

3 SNS styrelseprotokoll 1956-05-11, bilaga 2.

4 *Claesson, Göran C-O* – Paul Harnesk (red) *Vem är Vem i Stor-Stockholm* (Stockholm 1962).

5 Göran C-O Claesson, *Ett intermezzo på SNS – SNS under 40 år* (SNS 1988), ss 17–19. År 1968 invaldes Ragnar Söderbergs son Sven som suppleant i SNS styrelse. Åren 1971–1973 var han styrelsens ordförande.

6 Ibidem, s 18.

7 Ibidem, ss 18–19.

8 Samtal med *Tore Browaldh* 1997-09-24.

9 Göran C-O Claesson, *Ett intermezzo på SNS – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 19.

10 *Kalendarium – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 39.

11 Albinsson Bruhner, Göran – *Vem är det. Svensk biografisk handbok 1993.*

12 *Göran Albinsson* till *Marc Wallenberg jr* 1968-10-10 samt Göran Albinsson Bruhner, *När vänstervågen svallade – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 21.

13 *Göran Albinsson* till *Marc Wallenberg jr* 1968-10-10 samt Göran Albinsson Bruhner, *När vänstervågen svallade – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 21.

14 *Göran Albinsson* till *Bankdirektör Marc Wallenberg* 1968-11-19.

15 P.M. för MW samt Göran Albinsson Bruhner, *När vänstervågen svallade – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 21 samt samtal med *Göran Albinsson Bruhner* 1998-03-25.

16 Tillsammans med Carl Tham hade Daniel Tarschys 1967 utgivit *Den nygamla vänstern*, där 1960-talets vänsterströmningar analyserades och kritiserades.

17 *Olle Wästberg* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-26.

18 P.M. för MW, Göran Albinsson Bruhner, *När vänstervågen svallade – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 21 samt samtal med *Göran Albinsson Bruhner* 1998-03-25.

19 Rune Höglund m fl, *Branschrationalisering. Mening Metoder Möjligheter* (SNS 1958), s 11.
20 *Bokutgivningen 1949–1988 – SNS under 40 år* (SNS 1988), s 45.
21 Samtal med *Göran Albinsson Bruhner* 1998-03-25.
22 *Bokutgivningen 1949–1988 – SNS under 40 år.* (SNS 1988), s 45.
23 C H Hermansson, *Koncentration och storföretag* (Stockholm 1959), Förord.
24 Lars Lidén, *Makten över företaget* (SNS 1974).
25 Lars Engwall, *Nu var det 1966 – De lärdas bibliotek* (Stockholm 1993), s 62ff.
26 *Olle Karleby* till *Marc Wallenberg* 1969-03-28.
27 Samtal med *Göran Albinsson Bruhner* 1998-03-25.
28 *Olle Karleby* och *Harald Westling* till *Marc Wallenberg* 1970-08-25 samt *Olle Karleby* till *Marc Wallenberg* 1968-12-04.
29 Lars Lidén, *Makten över företaget* (1966), SNS styrelseprotokoll, *Olle Karleby* och *Harald Westling* till *Marc Wallenberg* 1970-08-25, *Olle Karleby* till *Marc Wallenberg* 1968-12-04 samt samtal med *Göran Albinsson Bruhner* 1998-03-25.
30 *Finansieringen – SNS under 40 år* (Stockholm 1988), s 5.
31 Samtal med *Göran Albinsson Bruhner* 1998-03-26, *Olle Wästberg* till *Kersti Ullenhag* 1998-03-26 samt samtal med *Olle Wästberg* 1993-03-28.
32 Ulf Laurin, *De anställdas inflytande i företagen – Företag & samhälle* 1975:1 samt Per Sköld, *Företagens ansvar för sysselsättningen. Hur effektiv är statens arbetsmarknads- och lokaliseringspolitik? – Företag & samhälle* 1975:3.
33 Olle Wästberg, *Företagens sociala ansvar – Lärdomar av amerikansk debatt – Företag & samhälle* 1977:3.

Bilaga. Trivselundersökningen,

ss 69–76

1 Aftonposten 1952-12-20, Södermanlands läns tidning 1952-12-20, Västgöta Demokraten 1952-12-20, Östgöten 1952-12-20, Sundsvalls Tidning 1952-12-20 samt Göteborgs Posten 1952-12-21, 1952-12-22.
2 Ibidem.
3 Torgny T Segerstedt & Agne Lundquist, *Människan i industrisamhället. Fritidsliv – Samhällsliv* (Stockholm 1955), ss 266, 292f och 250f.
4 Ibidem, s 461.
5 Torgny Segerstedt, *Förord* – Torgny Segerstedt & Agne Lundquist, *Människan i industrisamhället, Arbetslivet* (SNS 1955), Torgny Segerstedt, *Verklighet och värde* (Lund 1938), Torgny Segerstedt, *Ordens makt* (1944) samt Tore Browaldh, *Företag, individ och samhällsutveckling – Ideologi för näringslivet? En samling debattinlägg* (SNS 1958).
6 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13.
7 SNS styrelseprotokoll 1948-08-25, §§ 8 och 9.
8 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13.
9 SNS styrelseprotokoll 1948-10-04, § 6.
10 Torgny Segerstedt & Agne Lundquist, *Människan i industrisamhället – Arbetslivet*, ss 9, 50 och 52f samt samtal med *Torgny Segerstedt* 1948-06-13.
11 Kommentar till styrelsens föredragningslista den 20 januari 1949, punkt 13.
12 Torgny T Segerstedt, *Förord* – Torgny T Segerstedt & Agne Lundquist, *Människan i industrisamhället. Fritidsliv – Samhällsliv* (Stockholm 1955).
13 Torgny T Segerstedt & Agne Lundquist, *Människan i industrisamhället. Arbetslivet*, ss 8f och 50f samt SNS styrelseprotokoll 1949-09-28, § 4 b.
14 Ibidem, ss 51, 52, 56, 63 och 65.
15 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13 samt Torgny T Segerstedt, *Förord – Människan i industrisamhället. Fritidsliv – Samhällsliv* (SNS 1955), s 9.
16 Ragnar Sachs & Ture Flyboo, *Anmälan – Människan i industrisamhället. Arbetslivet* (SNS 1952), ss 5–6.
17 Torgny T Segerstedt, *Förord – Människan i industrisamhället. Fritidsliv - Samhällsliv* (SNS 1955), s 9.
18 Ibidem.
19 Samtal med *Torgny Segerstedt* 1997-06-13.
20 Ibidem.
21 Samtal med *Olof Petersson* 1997-11-10 samt Rune Åberg (red) *Industrisamhälle i omvandling* (Carlssons 1990), ss 7–10.
22 Rune Åberg (red), *Industrisamhälle i omvandling.*

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, SNS, bildades den 5 juni år 1948. Grundarna ville genom vetenskapliga undersökningar förbättra underlaget för politiska beslut. Ny kunskap skulle förmedlas genom publicering av böcker och skrifter och genom programverksamhet i lokala grupper och centralt.

Här presenteras några huvudlinjer under de första tjugofem åren, den första delen av ett perspektiv på SNS utveckling under fem decennier. Detta är en korrekturupplaga. Förhoppningen är att den ska ge mersmak inför den kompletta och korrigerade upplaga som kommer ut under hösten 1998. Bokens författare, Kersti Ullenhag, utgår från de idéer som grundarna önskade förverkliga och de vetenskapliga undersökningar som förbundet initierat. Hon belyser frågor som SNS under olika perioder har prioriterat och visar hur förbundet har arbetat.

SNS historia speglar i väsentliga avseenden det svenska samhällets omvandling under efterkrigstiden. En huvudfråga blir huruvida SNS har varit en medresenär eller om förbundet har påverkat det politiska handlandet och därmed utvecklingens riktning. SNS är ett språkrör med vetenskaplig bas. Syftet med boken är att stimulera debatten om den enskilde aktörens, språkrörets, möjligheter att påverka samhällets utveckling.

Kersti Ullenhag är docent i ekonomisk historia vid Uppsala universitet.

ISBN 91-7150-708-6

Korrekturupplaga

STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE SNS 1948–1998